

Helfert, Vladimír

Emigrace

In: Helfert, Vladimír. *Jiří Benda : příspěvek k problému české hudební emigrace. Část 1, Základy*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1929, pp. [125]-189

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118743>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III.

EMIGRACE.

1. Odchod z domova.

Proč se rod Bendů 1742 vystěhoval do ciziny, proč právě do Berlína a za jakých okolností, je otázka, jež přináší v konkrétním případě příspěvek k problému naší hudební emigrace. K poměrům rázu povšechného, jež byly naznačeny v první kapitole, hlavně k umělecké převaze cizích dvorských kapel a výhodnějším hospodářským poměrům, přistupují zde příčiny zcela individuální.

V emigraci rodu Bendů se uplatnily nejen ony všeobecné příčiny umělecko-hospodářské, nýbrž zároveň i příčiny náboženské. Chlapecká a jinošská léta Jiřího spadají do doby, která je pro naši náboženskou emigraci nadmíru důležitá. Právě v těchto letech, asi od 1720 do 1742, možno pozorovati ve východních a severovýchodních Čechách vzrušené lidové hnutí emigrační, které patří k nejpozoruhodnějším kapitolám dějin naší pobělohorské emigrace. Válečná léta 1741--1742 jsou pak přímým důsledkem a vyvrcholením emigrační akce z předchozích let. Je dostatečně známo z prací Peschkových, Rezkových, Bílkových, Slavíkových, Podlahových a zvláště z novějších studií Hanušových, Skalského a Jos. Volfa, jaký význam měla pro dějiny naší emigrace první polovice 18. stol. Nemělo by smyslu vše to zde opakovat. Připomeneme zde jenom hlavní události, pokud je to nutné pro souvislost s naší konkrétní otázkou.

Rezek první ukázal na odlišný sociální základ emigrace v 18. stol. od emigrace v stol. 17.¹ Kdežto v 17. stol. emigrovala většinou šlechta nebo měšťanstvo, v 18. století má emigrace ráz výhradně lidový a poddanský. Drobní živnostníci, řemeslníci a sedláci z venkova opouštějí svou vlast pro náboženské přesvědčení. Byla to emigrace poddanská a tato okolnost byla příčinou tehdejší nelegálnosti emigrace a tedy i pronásledování se strany vrchností.

¹ Ant. Rezek, Příspěvky k dějinám čes. emigrace v 18. stol., ČČH. I, 1895, str. 35.

Tato lidovost měla i své důsledky pro potomní osudy emigrantů v cizině, hlavně pro jejich spory často málo ujasněné a malicherné i pro osud jejich majetku, zanechaného ve vlasti. Pro nás je tato okolnost důležitá tím, že otec Bendův patřil svým tkalcovským povoláním právě do této lidové třídy, která byla tehdy zachvácená náboženským hnutím emigračním. Tedy i pro něho otázka emigrace byla spojena s otázkou vyvázání z poddanského poměru, jak o tom ještě pojednám.

Emigrace v první polovici 18. století je pod vlivem dvou hlavních zahraničních událostí, které měly mocný zpětný vliv na vystěhovalecké hnutí v Čechách. Je to jednak utvoření náboženských obcí emigrantských v lužickém Sasku, hlavně v Gerlachshaimu a Vel. Hennersdorfu a založení Zinzendorfova Herrnhutu, jednak nové království pruské, které se stává stále hledanějším útočištěm emigrantů. Právě rozvoj pruského státu znamená stále mocnější vzpruhu pro naše emigranty. Od nastoupení Fridricha Viléma I. 1713 mění se i politická situace ve prospěch našich emigrantů, neboť od té chvíle pohlížejí naši protestanti a potomci Českých bratří stále s většimi nadějemi na nový, mocný stát, který se netají sympatiemi k emigrantům. Karel VI. nepostřehl hned významu této nové zahraniční situace, v níž otázka emigrace neměla poslední slovo. Nesvědčí o velké politické prozíravosti Karla VI., jestliže svou umíněnou protireformační politiku, zostřenou ještě k tomu přesvědčením, že absolutní nadvláda katolicismu je zájmem státní moci, nedovedl přizpůsobiti nově se vyvíjejícím poměrům evropským. Jeho patenty proti emisarům a emigraci od r. 1717 nedovedly nikterak zastaviti lidové hnutí emigrantské². Když pak byl konečně r. 1735 přinucen k umírněnosti, bylo již pozdě. Svou nepovolnou protireformační nesnášenlivostí nejen se octl v příkrém rozporu s dobou, v níž se počaly již uplatňovati ideje tolerance a osvícenství, nýbrž připravoval vlastnímu státu první mocnou porážku, která se stala začátkem pozvolného umírání. Ve slezských válkách nebyla totiž otázka náboženské svobody a

² Je to hlavně patent z 10. XII. 1717, zostřený z r. 1721, reskript císařský z 28. XII. 1725 a j. O tom nejlépe poučuje Rezek, *Dějiny prostonár. hnutí nábož. v Čechách*, 1887, Tom. Bilek, *Reformace katolická*, 1892, a Jos. Hanuš, *O pobělohorské protireformaci*, 1926.

emigrační kolonisace poslední, která se uplatňovala při vítězném postupu Fridricha II. Tato náboženská politika Karla VI. ukázala, že potlačování svobody svědomí a přesvědčení se vždy nutně nakonec obrátí proti potlačovateli.

Od začátku 18. stol. přichází událost za událostí, jež poutala vzrušenou pozornost našich nekatolíků. A jsou to právě severovýchodní a východní Čechy, které na tyto události reagují nejživěji. Založení Herrnhutu³ 1722 a předchozí pouti Krist. Davida od 1717 týkaly se více „moravských bratří“, ačkoliv z Herrnhutu šlo čilé spojení s Lanškrounskem (s Čermnou) a Litomyšlskem již od r. 1722⁴. Pro emigraci ze severovýchodních Čech nabylo daleko většího významu založení bratrských obcí emigrantských v Gerlachsheimu po r. 1720, které získalo určitější organizační základny založením Karlova u Gerlachsheimu r. 1727 a ve Vel. Hennersdorfu 1724, vše v blízkosti Herrnhutu⁵. Území kurfiřtství saského se tím stává v těchto letech novým útočištěm české emigrace. Obě tyto emigrantské obce nabyly tím většího významu, když brzy každá z nich získala výborné kazatele. Byli sice navzájem zcela odchylné individuality a temperamentu a tedy i nestejných zásad, ale při tom každý dovedl po svém nejednotné emigranty, přicházející sem v neutěšených poměrech, organisovati v pevné náboženské obce. Byl to Aug. Schulz, jenž působil mezi gerlachsheimskými Čechy od vánoc r. 1729, a Jan Liberda, kazatel hennersdorfských Čechů od února 1726⁶. Není pochyby, že od té doby poutají k sobě tyto obě obce tím větší pozornost emigrantů. Platí to zvláště o Liberdově obci hennersdorfské, která byla abych se tak vyjádřil, „političtější“ proti Gerlachsheimským, kteří vlivem Schulzovým dbali více prohloubenějšího života náboženského. To souvisí s celou osobností Liberdovou, který se vždy vyznačoval

³ Užívám tohoto původního názvu místo pozdějšího Ochranov.

⁴ Rezek, Dějiny hnutí, G. A. Skalský, Z dějin české emigrace 18. stol. I, Chotěboř 1911, 75.

⁵ O tom Skalský, Z dějin, 91 a násl. a 283 a násl.

⁶ O působení Schulzově a jeho poměru k Liberdovi informuje dobře *Lebenslauf des Predigers Augustin Schulz v Nachrichten aus der Brüder-Gemeine*, 1850, str. 591 a násl. — Doplňky k tomu u Skalského, Z dějin, 286 a násl. — O Liberdovi viz práci Skalského: *Der Exulantenprediger Joh. Liberda*, v *Jahrb. d. Gesellsch. für d. Gesch. d. Protestantismus in Österreich*, 31. roč. (1910); sr. též Skalský, Z dějin, str. 98 a násl.

daleko větší aktivitostí a životní praktičností. Nebyl jenom kazatel, byl zároveň politik, který chtěl akcemi nábožensko-politickými dopomoci emigrantům v cizině a souvěrcům doma k lepšímu postavení. Je ovšem jisté, že mu scházelo to, co politika vede k úspěchu: klidný a rozvázný pohled na skutečné poměry a schopnost odhadnouti jejich důsledky. Ale to se projevilo až později.

Tyto dvě nové osady měly mocný vliv na rozprouštění emigrantského hnutí v severovýchodních a východních Čechách, zvláště na Lanškrounsku a Litomyšlsku. Hnutí to bylo podporováno emigranty ze Saska, kteří přicházivali od r. 1728 do Čech, aby své známé a příbuzné přemlouvali k emigraci⁷. Jména i činnost těchto emisarů jsou dnes již dobře známa a nemělo by smyslu to vše zde opakovati⁸. Zde budiž jen ukázáno, jak živá byla spojitost severovýchodních Čech se zahraničními obcemi emigrantskými. Boleslavsko, kraj Bendů, bylo pak často navštěvováno těmito emigranty. Tak působil zde Pavel Sazima a zvláště známý „svůdce“ Martin Rohlíček, jenž 1739 pracoval na Boleslavsku, Chrudimsku, Kouřimsku a Královéhradecku.

Tehdy však hnutí emigrantské nabývá nové povahy. Dokud bylo cílem území Saska, nebylo naděje, že by se toto kurfiřtství nějak politicky exponovalo za hrstku českých emigrantů, kteří většinou byli chudí a byli vrchností trpěni jenom jako příčinliví kolonisté. Kurfiřt August II., jenž přestoupil ke katolictví se zřetelem na polský trůn, nebudil příliš důvěry emigrace. To pak se zhoršilo za jeho nástupce Augusta III. (od 1. února 1733), manžela Marie Josefy, dcery Josefa I. habsburského. August III. se dostal v politickou závislost na Rakousku, byv jím dosazen na polský trůn. Zřetelnou známkou toho byl jak zákaz saské vlády 1733 vrchnostem, že ne-

⁷ O působení těchto emigrantů podává názorný obraz bratr Jan Jílek, jenž se 1731 vystěhoval do Gerlachsheimu k Schulzovi. Pocházel z Lubného v Chrudimsku. Do r. 1733 byl asi sedmkrát v Čechách odvedl odtud svou matku a četné emigranty, přinášel souvěrcům zpěvnik Harfu, až 1733 byl zajat a vězněn do 20. srpna 1735, kdy se osvobodil. Viz „Lebenslauf des böhm. Bruders Jan Gilek“ v Nachrichten aus der Brüder-Gem. 1856, 435 a násl. — Podobně se vypravuje v Schulzově biografii, kterak 1735 odešlo mnoho jeho lidí do Čech, aby získali přátele pro emigraci (Lebenslauf v Nachrichten 1850).

⁸ Vedle uvedených již prací viz hlavně Jos. Volf, Soupis nekatolíků uprchlých z Čech 1736, Čas. Mus. K. Č., 1910, 283 a násl.

směji přijímati emigranty na svých statcích, tak známé věznění Liberdovo ve Waldheimu. Nebylo tedy na půdě Saska možnosti k nějaké politické akci ve prospěch emigrantů.

Za této situace vystupuje Prusko okázale jako uvědomělý ochránce evropské emigrace. Tím se celý stav naší emigrace podstatně mění. Nejen, že se nyní Prusko místo dosavadního Saska stává zaslíbenou zemí našich emigrantů, nýbrž nadto ještě se otvírá možnost, že se nový mocný stát snad i politicky zastane věci utlačovaných nekatolíků. Sasko je taktó Pruskem daleko zastíněno; Prusko, hlavně Berlín, je předmětem nových nadějí naší emigrace.

Dnes je již dostatečně známo, že zájem pruských vládařů o evropskou emigraci byl dán především hospodářskými motivy. Byla to hlavně kolonizační politika, která nutila již „velkého kurfiřta“ Fridricha Viléma k umístění emigrace hugenotské na pruském území a prvního krále Fridricha I. k pokračování v této populační politice. Bylo by však nespravedlivé, kdybychom v zájmu Pruska o emigraci chtěli spatřovati jedině účel hospodářský. Aspoň za krále Fridricha Viléma I. tomu tak nebylo, jak o tom podává doklady jeho opravdová péče o náboženské potřeby berlínských emigrantů. Zde se zájem kolonizační spojil se zájmem náboženským; jedno bylo doplňováno druhým. Tak politika emigrační podporovala politiku hospodářskou; ale právě tím zájem o emigraci byl postaven na pevný hospodářský i politický základ. V tom právě záležela ona nová situace emigrantů v Prusku. Emigranti tvořili výborný, příčinlivý a většinou spořádaný kolonizační materiál, který byl tím více vítán, čím větší mělo Prusko potřebu zalidňovati pusté své končiny⁹. Fridrich Vilém I. byl nadán vynikajícím smyslem pro hospodářské potřeby své země a proto kolonizující emigraci horlivě podporoval. Byli mu vítáni především evangelíci, ale nezamítal také „sektářů“, tedy ani potomků Českých bratří. Věděl dobře, čím více se bude starati o náboženské potřeby emigrantů a čím více se jich bude ujímat, že tím více bude k sobě lákat tyto kolonisty. O této jeho kolonizační politice nejlépe svědčí fakt, že při jeho smrti 1740 bylo v Prusku 600 tisíc

⁹ R. 1721 bylo v Marce 3258 pustých míst. Heinr. Bergér: Friedrich d. Gr. als Kolonisor, 1896, str. 3.

přistěhovalců, což tehdy znamenalo plnou čtvrtinu z celkového počtu obyvatelstva ($2\frac{1}{3}$ milionů)¹⁰.

O stálý příliv emigrace do své země se staral jednak emisary, kteří agitovali pro emigraci tam, kde se pro náboženské pronásledování šířila nespokojenost, jednak patenty, jež byly publikovány v cizích zemích nebo tajně mezi nespokojenci šířeny (tak v r. 1718, 1719, 1723, 1724). Zvláštní pozornost mezi emigranty vzbudil patent z r. 1724, jenž zaručoval emigrantům značné hmotné výhody, osvobození od vojenské služby a náboženskou svobodu¹¹.

Touto novou zahraniční situací je dána také nová fáze našeho emigrantského hnutí v 18. stol., fáze politická. Přihlásila se brzy, již 1723 v deputaci Martina Rohlíčka a Mikuláše Vondráčka v Berlíně a jejich akcí u krále pruského, anglického, dánského a švédského¹². Nejmocnějšího podnětu se dostalo tomuto hnutí známostí salcburskon emigrací z r. 1732—33, která přivedla Prusku přes 20 tisíc emigrantů. Tomuto proudu, který vzbudil pozornost veškeré evropské emigrace, postavil se tehdy v čelo Fridrich Vilém I. svým ediktem z 2. února 1732 a tím, kterak přijal salcburké emigranty v Postupimi a v Berlíně¹³. Od této události stojí Prusko v popředí emigračních snah. Vliv toho se u nás projevil již v r. 1732, v němž se sběhly události, které pro dějiny naší emigrace mají svými důsledky význam nad jiné důležitý. Pod dojmem nadmíru přátelského přijetí solnohradské emigrace Fridrichem Vilémem I. byla oživena snaha, politickou akcí se domoci lepšího postavení pro emigranty. V čele tohoto hnutí se staví tohoto roku Liberda, jehož temperamentu tento nový směr byl velmi blízký. Situace se vyvíjela stále příznivěji, zvláště když vznikla pověst, že se Fridrich Vilém I. při své schůzce s Karlem VI. v Kladrubech a Praze v červenci a prvních dnech srpnových 1732 přimlouval za

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ M. Beheim-Schwarzbach, Hohenzollernsche Colonisation, 1874, str. 162 a násl.

¹² Viz o tom Jos. Volf, Soupis 1735, Čas. Č. Mus. 1910, 287 a Skalský, Z dějin, 152—153.

¹³ Beheim-Schwarzbach, 201 a násl. — Též Rud. Stadelmann: Friedrich Wilhelm I. und die Landeskultur Preussens, Publikationen aus den Preuss. Staatsarchiven, II. sv., 1878, 38 a násl.

evangelíky v Rakousku¹⁴. Hned potom koncem srpna byl Liberda s deputací u krále v Berlíně žádat, aby se čeští emigranti směli usaditi v Berlíně. Jaký byl výsledek této akce, jaké naděje jí byly vzbuzeny mezi emigranty, jaký nebývalý rozruch tím byl způsoben, je dnes dobře známo z prací Skalského¹⁵. Exodus Čechů z Vel. Hennersdorfu v počtu 400—500 duší dne 10. října, jejich příchod do Berlína před vánocemi 1732 a zajetí Liberdova saskou vládou 1. listopadu, to byly hlavní vnější znaky tohoto nového hnutí emigrantského za hranicemi. Ale politická akce Liberdova vyvolala i mocný ohlas v severovýchodních Čechách. Zde byly nové naděje saských emigrantů stopovány arciť s napiatým zájmem. Zesílená emigrace z Litomyšlska do Gerlachsheimu byla předzvěstí toho. Liberda sám, dokud byl ještě na svobodě, se staral o to, aby pomocí emisarů informoval lid v Čechách o nových nadějích emigrace. Při tom se však příliš nepoliticky oddal svému optimismu a sliboval něco, co král pruský nemohl zaručiti¹⁶. Kterak s těmito všemi událostmi zahraničními pak souvisí bouře opočenská v září 1732, je dnes dostatečně známo¹⁷. Tato bouře je nejlepším dokladem, jak živě reagovaly severovýchodní Čechy na tehdejší akce emigrantů za hranicemi¹⁸. Co pak následovalo v Čechách, zřízení protireformačních komisí v únoru a březnu 1733 nebo policejní nařízení proti cizincům, nemohlo zastaviti postup emigrační akce¹⁹. Zákaz saské vlády z r. 1733, emigrovat na saskou půdu — zákaz, kterého ostatně vrchnosti valně nedbaly — ještě více

¹⁴ O této schůzi viz Jos. Svátek, Děj. Čech a Moravy IV, 405—406, a Skalský, Z dějin 155.

¹⁵ Viz jeho Liberdu a zvláště Z dějin 156 a násl.

¹⁶ Aug. Schulz ve svém Lebenslaufu (Nachrichten 1850) vypravuje, že Liberda rozvířil agitaci v Čechách — Schulz mylně uvádí rok 1733 — a vzbudil tenkrát u českých evangelíků klamnou nadějí, že je král pruský osvobodí vojenskou mocí.

¹⁷ Tuto souvislost vysvětlil Skalský, Z dějin 165.

¹⁸ Servus ve své Historii o církvi české z r. 1765—66 (rukopis knihovny Nár. musea v Praze, 1 G 11) píše (252 a násl.) o bouřích v kraji kralovhradeckém 1732 (myslí tím opočenskou bouři) a stále mluví o tom, že toto hnutí bylo vyvoláno nadějí v pruského krále.

¹⁹ O těchto komissích viz u Bílka, Reform. kat., 416—417 a u Rezka, Děj. proston. hnutí, 92.

posílil posici Pruska v tehdejší emigrantské politice. Na Berlín a krále pruského pohlížejí emigranti s naprostou důvěrou jako na své nejvyšší ochránce²⁰.

Druhou důležitou událost v této pruské fázi emigrantské politiky přináší rok 1735. Je to známá akce z r. 1735, kterou povolal pravděpodobně gerlachheimský Schulz u řezenského Corpus evangelicorum, aby se zastal u Karla VI. potlačovaných evangeliků v Čechách. Za hlavního přimluvčího v této akci platil zase král pruský, jenž se na sněmu řezenském v červnu 1735 přimlouval za české nekatolíky²¹. Tato politická akce, která na rozdíl od Liberdy akce z r. 1732 měla legálnější ráz, byla pramenem nových nadějí nekatolíků v Čechách, které se zase obracely k Berlínu. Je známo, že akce skutečně vedla k vyšetřování ukrutností protireformačních již v březnu 1735 na Chrudimsku a Královéhradecku a ke zmírnění protireformačního postupu od konce r. 1735, zvláště k odvolání jesuitů z misíí²².

Rok 1735 přinesl však ještě jednu událost, která pro emigranty v Berlíně byla nad jiné důležitá a která ještě více poděpřela důvěru našich nekatolíků v Berlín. Bylo to položení základního kamene k Betlemu, kostelu českobratrské kolonie v Berlíně. Stavba tohoto kostela je výmluvný doklad toho, kterak Fridrich Vilém I. svou kolonizační politiku spojoval s opravdovou péčí o náboženské potřeby emigrace. Svědčí o tom jeho výnos ze 7. října 1735: „...*habe ich resolviret, vor dieselben* (t. j. pro české emigranty) *eine eigene Kirche zu bauen, welche eben so gross ist und eben auf die Art gebauet werden soll, als wie die französische Melonen-Capelle auf der Friedrichstadt ist... Ich bin entschlossen, noch 200 Th. zuzulegen... Ich befehle Euch also, hierzu einen guten und bequemen Platz, welcher der Stadt keine Unzierde giebet, auszusuchen*“²³.⁴ Při

²⁰ O tom svědčí žádost berlínských Čechů podaná králi r. 1733—34, intervenoval u saské vlády ve prospěch uvězněného Liberdy.

²¹ O této akci řezenské podal první obšírnější zprávu F. A. Slavík, Česká církev v Berlíně, Osvěta 1876. 325, kde otiskuje memoriál Českých bratří. Více o celé akci u Rezka, Děj. 98, u Bílka, Reform. 288 a hlavně u Skalského, Z dějin 334 a násl.

²² Bílek 292—293, Rezek 98.

²³ Viz Mitteilungen des Vereins für d. Gesch. Berlins, 1885, 128—130. Výnos adresoval král. fin. radovi Christ. v. Heroldovi, jenž byl po-

slavnosti položení základního kamene 21. listopadu 1735 dal se pak král oficiálně zastupovat městským komandantem berlínským v. Glasenappem²⁴. O této péči králově o český kostel se dobře vědělo a tím více byl Berlín považován za jediné pevné útočiště naší emigrace²⁵.

Další událost emigrantská, přesídlení gerlachsheimských Čechů se Schulzem do Berlína v dubnu 1737, je pak ve světle připomenutých událostí pouhým důsledkem²⁶. Téhož roku (12. května) byl zasvěcen kostel Betlem v Berlíně a král penězi podporoval stavbu emigrantské kolonie ve Vilémově ulici²⁷. 31. května 1740 zemřel Fridrich Vilém I.²⁸. Naděje emigrace v Prusko tím nikterak ne-

věřen správou věcí českých emigrantů. Kostel byl postaven v Maurerstraße. Před tím se shromažďovali Češ. bratři v domě poštmistra Borchwardta v Kochstraße (nyní Charlottenstr.).

²⁴ Tamtéž. Při slavnosti byla zpívána česká kostelní píseň a pak kázal Macher česky a německy. Na základním kameni je nápis, podle něhož kostel byl postaven „zum öffentlichen Gottesdienst der um des Evangelii Willen verjagten Böhmen“. Zasvěcen byl kostel až 1737.

²⁵ Schulz, se zmiňuje o zasvěcení čes. kostela v Berlíně 1737 a píše jako o všeobecně známé věci, že kostel dal postavit král. (Lebenslauf v Nachrichten 1850.) Jaký ohlas vyvola tato událost v naší emigraci, toho svědectvím je Servusova Historie o církvi české. Na str. 72 píše: „Roku 1735 naklonil... Bůh náš milostivého krále pruského Fridricha Wilhelma k českému národu tak mocně, že se toho opuštěného a souženého lidu na všelijaký způsob zaujmáti začal.“ „Toho napřed položeného roku nařídil milostivý král, aby pro českou církev kostel vystavený byl, na který také on sám všecken náklad vedl.“ V listině, uložené v báni kostela, byla v historii emigrace také tato věta: „A poněvadž roku 1732 Fridrich Wilhelm, král pruský, unoho tisíc Saleburských exulantů milostivě pod ochranu přijal, tedy se i Čechové k němu utkali“ (tamtéž 79).

²⁶ O tom Schulz v Nachrichten 1850 a Skalský Z dějin 353 a násl. a mimo

²⁷ Servus (105) vypočítává, že na tuto stavbu daroval král 45.797 tol. to půjčil 6.000 tol. a 2000 tol. na faru a školu. Celkem bylo stavěno 34 domů se zahradami. Jak za to česká emigrace pohlížela na pruského krále, dosvědčuje opět Servus (105—106): „Za všecku tuto dobrotivost, za všecka nezasloužená dobrodiní, mějž Hospodin Bůh a Spasitel náš chválu, čest a díkučinění od nás všech i od potomků našich. Požehnejž Hospodin Bůh náš za prokázanou milost a ochranu k českému národu celý královský dům a všechny potomky jejich královské jasnosti: aby před trůnem božím dosáhli všichni odplatu velmi velikou.“ Není v těchto slovech veškerá tragika naší emigrace?

²⁸ Při zmínce o smrti Fridricha Viléma I. píše Servus (144) větu, jež je dokumentem tajné emisarské činnosti tohoto krále: „Není žádného potentáta, žádného pána na světě, který by byl tak mnoho milosti a dobrodiní prokázal

ochably, neboť jeho nástupce Fridrich II. byl znám jako muž tolerantní a osvícenec, který již z toho důvodu nemínil činiti potíže emigrantům. V kolonizační politice svých předchůdců nejen pokračoval, nýbrž ji ještě předstihl tím, že své válečné akce spojoval zároveň s plány kolonizačními²⁹. Při tom poměr Fridrichův k české emigraci nabývá jiného rázu nežli za jeho předchůdce. Tento spojoval vždy kolonizační zájem zároveň s péčí o náboženské potřeby emigrantů. Proto také poměr jejich k němu byl jaksi důvěrnější. Nový poměr Fridrichův je určen novou dobou a novým duchem, jenž zavládl na jeho dvoře. Tento voltairián a racionalistický skeptik nemohl cítit s náboženskými potřebami „ubohé sekty“ emigrantské. Nešlo tu o jeho zájem a jeho tolerance byla určena především zřeteli vnitropolitickými. Na emigraci pohlížel výhradně jako na kolonizační materiál a žádal od nich jenom poddanskou věrnost. Svobodu náboženskou, kterou pro ni vyhlásil 25. prosince 1742, udělil jí nikoliv z náboženské sympatie, nýbrž z politické taktiky³⁰. Je proto pochopitelné, že poměr emigrantů k Fridrichovi II. byl střídlivější, jak o tom dává svědectví Servus ve své Historii, kde o něm nepíše s takovou naivní oddanou úctou, jako o Fridrichovi Vilémovi I. Fridrichem II. emigrace pruská vstupuje vlivem fridericiánského osvícenství do stadia čistě politického. Z emigrantů se stávají v očích králových pruští poddaní a nic víc ani míň. Ale tím je zároveň řečeno, že naše emigrace začíná tonout v cizím moři.

českému národu...Nebo krom toho, co milostivý král Čechům na vystavení domů daroval, ještě i jináč Čechové od krále mnoho peněz pocesných i kvartýrských dostávali, což tuto ani poznamenáno býti nemůže.“

²⁹ Viz Heinr. Bergér, Friedrich d. Gr. als Kolonisor, 1896.

³⁰ O tom svědčí slova Fridrichova z r. 1750 (7. srpna): „Allermassen überhaupt evitiret werden muss, Leuten, so dieser miserablen Secte zugethan, in den Kopf zu bringen, als ob man solche so viel achtete, dass man sie deshalb verfolge, und sie durch Gewalt von ihren Irrthümern zurückbringen wolle, da die Erfahrung durch alle Zeiten gelehret hat, dass wenn Leute, so in die ridiculsten Irrthümer verfallen, durch Bedruck und Verfolgung zurückgebracht werden sollen, selbige sich um so mehr darinn opiniatiret haben, in völligen Fanatismus verfallen sind, dadurch aber auf die Fantasie gerathen, als ob doch etwas Sonderliches unter dergleichen Secten stecken müsse, weil man solche nicht anders als durch Gewalt reprimiren müsse.“ (Viz H. Pigge, D. religiöse Toleranz Friedrichs des Gr., 1899, str. 113.)

Čechové berlínští hned od počátku pohlízejí na Fridricha II. s nadějemi jak o tom svědčí jejich žádost z 2. srpna 1740 a z 18. února 1741, aby jim král dopomohl ke ztracenému majetku v Čechách³¹. Z této nálady, jakož i z nové politické situace za první války slezské vyplynula pak rozsáhlá emigrantská akce Liberdova v prosinci 1741 a 1742. Ale tím se již dostáváme k roku emigrace Bendů do Berlína.

Za tehdejších emigračních událostí, zvláště po roce 1732 a 1735, jeví se odchod Bendovy rodiny do Berlína jako logický důsledek všeho, co předcházelo. Mladoboleslavsko, kde žili Bendové, patřilo ke krajům, které byly nejvíce dotčeny hnutím emigrantským. Je tedy nepochybné, že ony velké události emigrantské, které se sběhly v cizině v l. 1732 a 1735, vyvolaly také tam živý ohlas. V každém případě dětství a jinošství Jiřího Bendy spadá do doby, kdy hnutí emigrační v 18. stol. nabývá formy před r. 1742 nevzrušenější.

Možno za těchto okolností mluvit o nějakém konkrétním vlivu tohoto ovzduší na rodinu Bendů?

Z toho, co víme o pozdějších osudech otce Jana Jiřího Bendy a matky Doroty, hlavně o tom, že upadli 1734—35 v podezření ze styků s emigranty berlínskými a z donášení zakázaných knih, dále o jejich emigraci r. 1742 i o tom, že v Berlíně přestoupili zjevně k víře protestantské, v níž též dokonali svůj život, je zjevné, že Jan Jiří patřil k tajným evangelíkům, jichž bylo tehdy v jeho okolí mnoho. Je ovšem nejasné a pro nedostatek pramenů také asi již zůstane nejasné, byl-li starý Benda „probuzeným“ již před 1734, nebo až od této doby, kdy byl již ve věku 50 let. Jsem nakloněn k mínění, že tento tkadlec, který podle všech známek vynikal přísným mravním životem, k němuž vedl i své děti, patřil

³¹ O tom, jakož i o splnění této žádosti pojednává Jos. Volf, *Soupis 1736*, Čas. Č. Mus. 1910, 327 a násl. O tom též Servus 146: „A poněvadž ihned... tento mocný král k boji se šikovati musil, a s vojskem svým do Čech přišel, tedy dána byla skrže to nejenom berlínským Čechům příležitost, aby to, co ve vlasti své před několika léty z nábytků svých opustiti a zanechati musili, zase dostali, ale také i skrže vojsko pruského krále byli mnohým protestantským Čechům dveře otevřeny, že z vlasti své se vším nábytkem svobodně vyjítí a pod ochranu krále pruského na Slezsko přijítí mohli.“ Je zajímavé, že o Fridrichovi II. píše Servus zřejmě chladněji nežli o jeho předchůdci.

již dříve k tajným nekatolíkům. Aspoň celá jeho povaha i okolí, v němž žil, by o tom svědčily. Že dal své syny Františka a Jiřího vychovávat u jezuitů, na věci nic nemění³².

Ať je tomu jakkoliv, tolik je jisté, že pro emigraci starého Bendy a jeho rodiny do Berlína má největší význam působení jeho syna Františka v Berlíně a jeho náboženské přesvědčení. František Benda se stává pro tuto otázku korunním svědkem a budiž hned řečeno, svědkem naprosto pravdomluvným a spolehlivým³³.

František Benda byl vychován katolicky. Když mu bylo 9 let, navštěvoval v Praze „latinskou školu jezuitskou“³⁴. Ve své Autobiografii vypravuje, že byl do dvacátého svého roku přesvědčeným katolíkem, a na tom, co vypravuje o svém protireformačním zajetí v Sedmíhradsku v r. 1729, je zjevný vliv jezuitské výchovy³⁵.

Převrat v náboženském přesvědčení nastává u něho teprve tehdy, když přišel se svými druhy, houslistou Čártem a Höckem a s valdhornistou Weidnerem, do Varšavy v létě r. 1729³⁶. Tam

³² Viz o tom nahoře str. 65—66.

³³ Prameny k této otázce: Autobiografie Františka Bendy, v níž se na konci rozpisuje o svém náboženském převratu. Doplněkem k Autobiografii hlavně pro datování tohoto převratu je „*Lebenslauf des Herrn Franz Benda*“ v Hillerových „*Wöchentliche Nachrichten*“ 1766, str. 175 a násl. Tento Lebenslauf tvoří jádro pozdější Autobiografie a je sepsán podle ústních zpráv Františka Bendy. Neuvedený pisatel o tom praví v úvodě: „*Ich habe diese Lebensbeschreibung, als ich mich einmals mit dem braven Manne, von dem die Rede ist, in dem Orte, wo er war, aufhielt... aus seiner eigenen mündlichen Erzählungen, die ich ihm von Zeit zu Zeit gleichsam unvermerkt ablockte und mir immer sorgfältig aufmerkte, zusammen getragen*“ (176). Tento Lebenslauf otiskl pak J. A. Hiller r. 1784 s nepatrnými změnami ve svých „*Lebensbeschreibungen berühmter Musikgelehrten und Tonkünstler neuerer Zeit*“ (Lipsko 1784). Bendova Autobiografie celkem souhlasí s tímto životopisem a jenom rozvádí některé partie, jež patrně František Benda r. 1766 nechtěl ještě uveřejniti. Sem právě patří výklad o jeho náboženském přesvědčení, o protestantismu rodičů a o způsobu emigrace z Čech. Psátí o těchto věcech bylo r. 1766 ještě nebezpečné, neboť mohlo to míti nemilé důsledky pro příbuzné, zanechané v Čechách.

³⁴ Lebenslauf, 176.

³⁵ Měl tehdy škodolibou radost, když v Sedmíhradsku byly odňaty protestantům kostely a dány katolíkům.

³⁶ Zde je nutná zmínka o datování hlavních událostí života Františkova do této doby. Vlastní autobiografie je po této stránce málo jasná. Benda píše, že v r. 1723, byl při korunovaci Karla VI. v Praze, že v 15. roce, tedy

získal jej a Höcka pro protestantskou víru Weidner. Obrat se neudál u Františka snadno a stál ho mnoho vnitřních bojů. Začal, jako je tomu ve většině podobných případů, kritickým čtením bible. Pro ovzduší domova, z něhož František vyšel, je příznačné, že bibli čítal tajně³⁷. Vedle bible se zmiňuje František o Arndtově „Pravém křesťanství“³⁸. Vnitřní boj bojoval František poctivě a těžce, jak o tom svědčí okolnost, že se o svých pochybnostech sděloval nejen s Weidnerem, nýbrž i s katolickými duchovními. Výsledek byl ten, že se ještě ve Varšavě stal František Benda podle svého přesvědčení protestantem³⁹. Formálně se přihlásil k protestanství

1724 ztratil hlas a že se vrátil domů, kde se měl věnovati nejprve tkalcovství a pak perníkárství. Dále jenom zaznamenává, že odešel do Prahy k houslistovi Koněčkovi učit se hře na housle, kde setrval celkem deset týdnů. Potom se vrátil domů, kde šumafil v kapele žida Loebla. až jej hrabě z Klenova poslal do Vídně dále se vzdělávat v hudbě. Poté vypravuje o odchodu do Sedmihradska, o návratu do Vídně a útěku do Vratislavě a Varšavy. Ale jak dlouho byl v těchto místech a kdy se dostal do Varšavy, o tom v autobiografii nepíše. Z ní by se mohlo soudit, že se odchod do Vídně udál již r. 1724. Ale tomu tak není. Zde vítaným doplňkem je Lebenslauf. Podle něho do Vídně přišel František, když mu bylo „necelých 18 let“, tedy někdy v r. 1727. Podle téhož pramene ve Vídni se zdržel půl roku, tedy asi do zač. r. 1728, potom odešel do Sedmihradska, kde setrval jeden rok, tedy do r. 1729. V témž roce se vrátil do Vídně a v létě — v autobiografii mluví o vedru za té cesty — téhož roku 1729 se dostal přes Vratislav do Varšavy. Toto datování podle Lebenslaufu se shoduje přesně s tím, co praví František v autobiografii o svém náboženském převratu. Tam píše, že do dvacátého svého roku byl katolíkem, tedy do r. 1729. Protože pak se obrat k protestantismu u něho udál ve Varšavě, je rok 1729 zároveň začátečním rokem jeho pobytu ve Varšavě. O tomto převratu ve Varšavě píše v autobiografii.

³⁷ Viz Autobiografii. Zde poutavě popisuje svůj boj o nové náboženské přesvědčení.

³⁸ Joh. Arndt (1555—1621) vydal v l. 1606 a 1609 „Wahres Christentum“ ve 4 knihách. Dílo, nesené duchem asketismu a mystiky, nabylo brzy velké obliby nejen u protestantů, nýbrž i u reformovaných a dokonce i v kruzích katolických. Vedle Tomáše Kempinského byl Arndt v 17. stol. nejrozšířenějším náboženským autorem v Evropě a zvláštní přízni se těšil ve Švédsku a Slezsku.

³⁹ Ve Varšavě byl Frant. Benda se svými druhy s počátku ve službách starosty Suchaczewského, podle autobiografie i podle Lebenslaufu 2 a půl roku. Potom byl jmenován členem král. polské kapely ve Varšavě, tedy někdy r. 1732, a po smrti krále Augusta II. (1. února 1733) odešel do Drážďan jako člen kurfiřtské kapely.

po příchodu do Drážďan, kde se stal členem kurfirstské kapely brzy po smrti Augusta II. dne 1. února 1733⁴⁰. Že byl však již ve Varšavě přesvědčeným protestantem, toho dokladem je jeho příhoda s ženou jeho stravovatele, kterou přemlouval, aby nepřistupovala ke katolicismu, a již se svěřil, že se chystá prohlásiti se za protestanta⁴¹. Obrat k protestantismu se tedy udál u Františka Bendy v době mezi r. 1729 a nejpozději začátkem r. 1733. Pro nás je důležité, že do Drážďan přichází v únoru 1733 jako velmi rozhodný protestant, který se ve svém přesvědčení nenechá zvíklati ani hrozbami ani sliby⁴².

Tento obrat Františkův se udál bez vědomí rodičů, neboť po svém útěku do Varšavy r. 1729 Benda svým rodičům nedával zpráv o sobě, aby jich nepřivedl do vyšetřování pro svévolné porušení poddanského poměru. Teprve když byl v Drážďanech, psal o sobě domů⁴³. A tehdy také došlo k prvnímu setkání rodičů Františkových s protestantským synem. Stalo se tak ještě r. 1733, pravděpodobně ještě v únoru, v Drážďanech⁴⁴. Přijel také mladší bratr Jan, tehdy osmnáctiletý.

Není o tom pochyby, že na rodiče Bendovy i na bratra Jana náboženský převrat Františkův působil hlubokým dojmem. Vždyť uvažme, že se to událo v době, kdy naděje tajných nekatolíků byly

⁴⁰ O tom v Autobiografii.

⁴¹ V Autobiografii vypravuje, že jeho stravovatel byl katolík a nutil svou ženu protestantku k přestoupení ke katolicismu. Ta se svěřila Františkovi Bendovi, jenž ji utvrzoval ve věrnosti k protestantismu. Ale tato důvěra nebyla upřímná a skrývala se za ní ženská lest. Benda brzy poznal, že ona žena jej tím chtěla zlákat v „nedovolený poměr“. Bylo to nedlouho před odchodem Bendovým do Drážďan, neboť píše v Autobiografii, že tato příhoda byla jedna z příčin, proč tak pospíchal z Varšavy.

⁴² Benda v Drážďanech přestoupil k protestantismu neveřejně, a to na radu gener. superintendenta Loschera. Bylo to pod vlivem protireformačních tendencí, které se objevují u saského dvora v silnější míře za Augusta III. pod nátlakem rakouské politiky. Jesuitská misie drážďanská však byla o obratu Bendově již zpravena a vyhrožovala mu, že bude zbaven místa. Ale Benda odpověděl, že tak učinil z přesvědčení a složil svou důvěru v Boha. (Autobiogr.)

⁴³ V autob. píše Benda, že rodiče o něm nic nevěděli téměř 6 let, Lebenslauf uvádí 5 let, což je správnější (léta 1729 až 1733).

⁴⁴ V autob. píše František, že rodiče přijeli do Drážďan po saních, a to za několik dní potom, co dostali od něho dopis.

tolik vzrušeny událostmi r. 1732. Za takových okolností přestoupení Františkovo k protestantismu vyvolalo nutně u jeho rodičů mocný ohlas. Od té doby také styky s Františkem nepřestávají a od té doby jsou také doklady, že otec i matka užívali svých návštěv u Františka k donášení zapověděných knih do Čech. František pak hned potom, před 15. dubnem, navštívil svou domovinu. Byl v Praze u svého strýce Šimona Brixiho, vyvázal se z poddanství u hraběte z Klenova a rozloučil se s vlastní v přesvědčení, že se sem již nevrátí. Odchází tehdy do ciziny jako emigrant.

K Prusku, které se právě v této době stává zaslíbenou zemí všech emigrantů, poutaly se také naděje Františkovy, a to zvláště od té chvíle, kdy akce jezuitské misie a nové nábožensko-politické tendence na saském dvoře mu činily pobyt v Drážďanech pochybným. Ale pro Bendu otázka přestěhování do Pruska nebyla tak jednoduchá. Vlastní Berlín tehdy pro muzikanta neměl významu, neboť dvůr Fridricha Viléma I. byl všechno jiné nežli milovný umění a hudby. Za těchto okolností byla jediná možnost působiti v kapele kor. prince Fridricha, jenž měl svůj dvůr v Rupinu. Tam se také dostal František Benda ještě v dubnu r. 1733 prostřednictvím svého přítele Joh. Joach. Quantze, tehdy ještě člena kurfiřtské kapely v Drážďanech, který dojížděl pravidelně k Fridrichovi učit jej hře na flétně. V Rupinu nastoupil Benda 17. dubna 1733⁴⁵. Jak sám praví v autobiografii, pospíchal do Rupinu z důvodů náboženských, neboť zde měl zaručenu svobodu své nové víry protestantské.

Tak se stalo, že se spojení rodičů Bendových s emigrantskou cizinou od té doby vztahuje na Prusko a Berlín. Starý Benda i matka toho také využili, jak se dalo. Do r. 1735 navštívil otec Františka v Berlíně dvakrát a matka jednou. Tyto pouťi byly vždy spojeny s posláním emigrantským. Myšlenka emigrovat je od té doby v rodině Bendů stále živá a nelze ji již umlčet. 1734 odchází za Františkem jeho bratr Jan, jenž jej navštívil v Drážďanech již r. 1733. Rodina starého Bendy se tím rozvojuje: část nalézá výhodné zaměstnání v Rupinu. Nalézá tam takové možnosti uměleckého rozvoje a uplatnění, o jakém by ve skromnějších poměrech

⁴⁵ Podle Autobiografie.

domácích nebylo bývalo ani zdání. Starý Benda, tkadlec a venkovský muzikant, vidí své dva syny, zvláště Františka, nejen v dobrém hmotném postavení, nýbrž i uprostřed předních zástupců německé hudby, mezi nimiž se dovede svým velikým houslovým uměním jak náležitě uplatnit⁴⁶. O něčem podobném se ještě před šesti lety tomuto samorostlému muzikantovi ani nemohlo sníti. A nadto ještě se to vše děje na pruském dvoře, na tom dvoře, který tehdy tolik k sobě obracel naděje emigrace! Za těchto okolností je zcela pochopitelné, že se mravní i hospodářské těžisko rodiny Bendovy stále více kloní k Berlínu. Vystěhovat se tam s celou rodinou mezi ostatní české emigranty a býti nablízku synům-emigrantům, to byl přirozený důsledek této nové situace, v níž se octla rodina Bendů od r. 1733.

To vše nemohlo ujíti pozornosti misionáře, který působil na Mladoboleslavsku po ustavení protireformační komise ze dne 13. února 1733. Právě tehdy vlivem opočenské bouře byla zostřena pozornost na lidi podezřelé z kacířství⁴⁷. Za těchto okolností se dostal otec Jan Jiří Benda a jeho žena Dorota do vyšetřování pro podezření z kacířství. Tomuto vyšetřování máme děkovat, že k dosavadnímu rysu otce-muzikanta přistupuje nový rys, který právě pro povahu Jiřího je zvlášť důležitý: otec-písmák a tajný evangelík.

Byly dva výsledky. Druhý z nich je zachován ve formě protokolu výsledku obou rodičů a pochází z r. 1735. Konal jej misionář na Mladoboleslavsku P. Václav Krčinský⁴⁸. Výpovědi otce i matky

⁴⁶ Na dvoře rupinském působili tehdy bratři Graunové.

⁴⁷ *Liber Parochiae Neo-Benaticensis* rerum memorabilium, založený r. 1731 a chovaný na farním úřadě v Nov. Benátkách, má opisy dekretů konsistoře, jež se týkají protireformace. Zaznamenává patenty z r. 1732 a 1733, zvláště z 6. listopadu 1733 o stíhání knih a emisarů. — Výsledky podezřelých osob byly řízeny podle určité formule. Výsledky pak byly poslány konsistoři, jež buď uznala heresi a tedy nutnost rozřešení, nebo aspoň nařídila slib, že podezřelý setrvá v katolicismu. (A. Podlaha, Úřední jednání konsistoře pražské ve příčině jinověrců v Čechách 1730—47 ve Sbor. Hist. krouž., seš. 6, 1897, str. 87.)

⁴⁸ O prvním výsledku se zmiňuje matka Bendova v zachovaném examenu. Konal se před misionářem a farářem benátským. Také otec Benda ve svém druhém výsledku praví, že již jednou přiznal před misionářem a farářem, že přinesl knihy. Protokol druhého výsledku našel Václ. Vaněk na faře v Bezně a otiskl 1876 v Jizeranu a znovu v *Historických obrázcích z Bole-slavska* (Ml. Boleslav, bez data) mezi jinými protokoly na str. 27 a násl. Nově

Bendů nutno ovšem čísti jako většinu podobných výpovědí. Pod nátlakem poměrů byli nuceni o věcech zvláště choulostivých dáti výpovědi vyhýbavé nebo i nesprávné. V tom právě byl znemravňující vliv všech těch protireformačních komisí. Vedle toho nutno přiznati, že se otec Benda při svém výslechu nechoval příliš statečně. Při prvním, dnes nezachovaném, dokonce řekl něco, co pak v zájmu svých souvěrců musil odvolati s odůvodněním, že tak mluvil ze strachu před misionářem a farářem. Ale ani při druhém výslechu si nepočínal tak statečně jako jeho žena nebo jako brodecký Svoboda, o němž se ještě zmíníme. Na otázku Krčínského, zdali je pravda, že syn František přistoupil „k bludu kacířskému“ a chce zůstatí již trvale v Berlíně, odpovídá otec, že je František dobrý katolík a že chce vstoupiti do služeb ve Vídni. To ovšem byla „pia fraus“, neboť víme, že tehdy byl již František protestantem a že do Rupinu odešel právě proto, že zde vedle zaměstnání našel i svobodu své nové víry. S této stránky tedy nutno pohlížeti na protokol jako na dokument.

A tu z něho vychází najevo, že otec a matka Bendů ze svých poutí do Berlína přinášeli zapověděné knihy a dopisy svým známým. Mezi těmito známými budí pozornost jméno Kateřiny Trůmové z Brodců. V Brodcích hlavním „svědce“ byl truhlář Jakub Svoboda, u něhož byly nalezeny knihy ze Žitavy o u něhož konány

Vaňkův text otiskl Al. Hnilička, Jirí Benda, Naše doba XIV, 1907, str. 599 a násl. a týž v německém překladě v brožuře *Aus Georg Benda's Jugend*, Praha 1911, str. 6 a násl. Originál protokolu se bohužel dosud nepodařilo najíti přes všechno úsilí, které v této věci rozvinul konservátor Jar. Čeleda. Proto je nutno spokojiti se textem, jak jej podává Vaněk. — Datování protokolu naráží na pochybnosti. Vaněk klade protokol do začátku r. 1734. Ale s tímto vrocením jsou v odporu některé výpovědi otce Bendy. Na otázku, kdy byl v Berlíně u Františka, odpovídá: „Na dvě neděle před vánoceci rok minul.“ Podle Vaňkova datování by to tedy bylo před vánoceci 1732. To je však nemožné, neboť tehdy byl František ještě ve Varšavě a otec o něm ještě nic nevěděl. Dále se přiznává Benda že přinesl z Berlína knihy, které o svatodušních svátcích „loňského roku“ odevzdal v Lysé misionářům. To by podle Vaňkova datování bylo na jaře 1733. Ale to je zase nemožné, neboť před svatodušními svátky 1733 nemohl být v Berlíně: vždyť po prvé tam byl „před vánoceci“ a tyto vánoce mohly být nejdříve až r. 1733. Z těchto důvodů kladu druhý výslech Bendů do začátku roku 1735. Snad datování Vaňkovo vzniklo záměnou s prvním nezachovaným výslechem.

tajné schůze, na nichž byly knihy čteny a vykládány. Mezi účastníky těchto schůzí je též Kateřina Trůmová, teta Svobodova⁴⁹. Syn Trůmové František odešel po velikonocích 1732 s vědomím své matky do Žitavy a přinesl odtud o sv. Václavě r. 1732 knihy, na př. „Hennersdorfský zákon“, písně o Mistru Janu Husovi. Kateřina Trůmová tehdy u sebe svého syna tajně uschovala. Patřila tedy k nejuvědomělejším členům kruhu Svobodova⁵⁰. S touto Kateřinou Trůmovou, jinak Čihákovou, udržovali rodiče Bendovi styky, jak o tom svědčí to, že matka Bendova Dorota přinesla jí ze své pouti dopis od jejího syna, který tehdy byl již v Berlíně s ostatními Hennersdorfskými. Patřili tedy rodiče Bendovi k tajným nekatolíkům, jichž na Mladoboleslavsku byl tehdy hojný počet. Podle výsledku přinesli z Berlína Harfu (Liberdovu) a blíže neoznačené modlitby. Knih těch ovšem bylo více a ve svém prvním, dnes nezachovaném výsledku, Benda o tom také více řekl. Ba i k tomu se přiznal, že tyto zapověděné knihy čítal doma před svými lidmi, čímž ovšem jeho účast ve hnutí tajných nekatolíků se jeví zajímavější a aktivnější⁵¹. Vedle toho rozeslali dopisy od berlínských emigrantů jejich příbuzným a známým v Čechách. Otec Benda se přiznal k dopisu, který poslal houslista Jiří Čárt z Ném. Brodu svému bratru do Prahy, matka Bendova pak přiznala dodání dopisu dvěma studentům do Prahy, dále komusi prý neznámému do Chlumce, do Humpolce a vzpomenutý dopis Kateřině Trůmové. Jen z toho, k čemu se oba přiznali, je vidět, že konali svým souvěrcům služby velmi platné. Otec Benda ve své opatrnosti a vyhýbavosti

⁴⁹ Výslech tohoto Jakuba Svobody provedl v lednu 1734 misionář Krčínský. Protokol otiskuje Vaněk, tamtéž 23 a násl. Výslech ukazuje, že Svoboda byl vzácně uvědomělý ve své víře a také statečný, neboť se neobával říci pravdu, o níž předem musil vědět, že mu uškodí. Do večerních schůzí náboženských chodili vedle Trůmové Lejtrová, Lejtr, Janoušková a Matěj Svoboda.

⁵⁰ Výslech s ní tamtéž, 25.

⁵¹ O tom podává zprávu úřední vyřízení výsledků Bendových, jež bylo vydáno arcibiskupskou kanceláří pražskou 23. srpna 1736 a adresováno faráři benátskému Ant. Jirkovi (Girth). Zde se praví, že se výsledkem zjistilo „qualiter Georgius Benda... libros haereticos retinuerit et coram domesticis legerit“. Vyřízení to otiskl Al. Hnilička v uv. článku v Naší době, XIV, 602–603 a v separátu „Aus G. Benda's Jugend“, 12.

přiznal sice, že přinesl Kateřině Trůmové jakési modlitby od jejích synů z Berlína, ale svedl to na ševce Křištofa Freimana. Z dalších otázek při vyšetřování je příznačná ta, podle níž Benda mluvil proti katolické víře a vychvaloval „berlínskou“, a Bendová se v Berlíně zpovídala kazateli, a přijala večeři Páně po lutersku.

Z výsledku dále vychází najevo, že otec Benda byl u svých synů v Berlíně do oné doby dvakrát; jednou před vánoce 1733, po druhé „asi před třemi nedělemi“, tedy koncem r. 1734⁵². Po prvé šel do Berlína v průvodu ševce Křištofa Freimana, jenž mu byl tlumočnickem, neboť otec Benda neznal ještě německy. Matka Bendova byla za svými syny v létě po žních r. 1734. Jako důvod návštěvy mohli udati návštěvu u synů, zvláště u Františka, jenž dlel ve službách korunního prince Fridricha zcela legálně, neboť byl od r. 1733 vyproštěn z poddanství. Proto se odvolával otec Benda na to, že šel do Berlína za Františkem s povolením vrchnosti⁵³.

Zajímavá je otázka Krčínského, zdali je pravda, že otec a matka Bendů mají plán vystěhovat se do Berlína a odpadnouti od katolické víry. Oba to popřeli, matka dokonce poukazem, že staví chlěvy, což by nečinili, kdyby měli podobné úmysly. Ale na tuto odpověď zase nutno pohlížeti jako na vyhýbavou. Že se tehdy již myšlenka emigrace u rodičů Bendových ozývala, o tom nemůže býti pochyby, když uvážíme ony nové hospodářské i mravní perspektivy, které se celé rodině otevřely od okamžiku, kdy se František tak skvěle uchytil ve službách pruského korunního prince. Ale je proto ještě jiný doklad v Autobiografii Františkově. Mluvě o návštěvě svého otce r. 1734 v Rupinu, vypravuje o jeho setkání s princem. Fridrich II., zahlédnuv otce, vyptával se Františka na jeho rodinu, má-li více bratří a kde je otec domovem. Hned potom píše František o tom, jak později dal Fridrich II. celou rodinu dopravit z Čech do Berlína. Nebylo by třeba ani této souvislosti s emigrací celého rodu ve vypravování Františkově, aby

⁵² Viz pozn. 48. o datování výsledku. Druhý pobyt 1734 se shoduje s Autobiografií, kde František píše, že r. 1734 jej navštívil jeho otec v Rupinu. Tenkrát po prvé poznal potomní Fridrich II. otce Bendova.

⁵³ Ve výsledku udává, že šel po prvé do Berlína pro peníze za výhost Františkovu u benátské vrchnosti. Zde uvádí celkovou sumu výhosti 200 zl., což se shoduje s Autobiografií.

bylo jasné, že se Fridrich II. nevyptával Františka Bendy na jeho sourozence a na bydliště jeho otce z nějaké zdvořilosti. Zájem ten byl prostě zájem kolonisační. Vida ve Frant. Bendovi výborného umělce, doufal, že i v ostatních bratřích při nejbližší příležitosti získá něco podobného pro sebe. A není také pochyby, že ani Frant. Benda tomuto zájmu jinak nemohl rozumět. Když ne dříve, tedy nejpozději od této druhé návštěvy otce Bendy v Rupinu myšlenka emigrace byla trvale v celé rodině Bendově vznícena. Že o tomto plánu otec i matka Bendovi mezi svými příbuznými mluvili, vyplývá z výslechu⁵⁴. Že ovšem plán emigrace popřeli, je přirozené, neboť tím by bývali přišli do těžkých konfliktů s vrchností i s duchovním úřadem. Jistě však začátek plánu emigrovat do ciziny nutno položit nejpozději do konce r. 1734 k oné rozmluvě Fridricha II. s Františkem Bendou.

Vyšetřování rodičů Bendů mělo pro ně obvyklé tehdy důsledky⁵⁵. Byli postiženi exkomunikací, z níž se musili osvobodit reversem, že neodpadnou od katolictví, musili se podříditi poučení o samospasitelnosti katolické víry, složit v kostele veřejné vyznání víry a podvoliti se pokání. Tak rozhodla pražská arcibiskupská kancelář z 23. srpna 1736⁵⁶. Bylo to zase něco, k čemu byli nuceni nátlakem, neboť jejich vnitřní přesvědčení zůstalo stále stejné, jak ukazuje potomní jejich emigrace. Toto rozhodnutí konsistoře je dokumentární tím, že u rodičů Bendů byla uznána haerese za prokázanou, že tedy staří Bendové byli pokládáni za nekatolíky na Mladoboleslavsku⁵⁷.

Jiří Benda byl svědkem těchto všech událostí. Při prvních zprávách Františkových z Drážďan a při jeho příchodu do vlasti na jaře 1733 byl Jiří doma. Ovšem tehdy jedenáctiletý hoch sotva měl hlubší porozumění pro mravní a náboženské důvody Františkova

⁵⁴ Krčínský se odvolává ve výslechu na svědectví „švagra“ obou Bendů.

⁵⁵ Výslech se skončil obvyklou přísahou, v tomto případě přísahou, že již nikdy nenavštíví svých synů v Berlíně a že sami do Berlína neodejdou.

⁵⁶ Viz u A. Hniličky, Naše doba XIV, 603, Aus G. Benda's Jugend, 12.

⁵⁷ O způsobech těchto rozsudků konsistoře viz Podlaha. Úřední jednání konsistoře pražské ve příčině jinověrců v Čechách 1730—47. Sbor Hist. krouž. 1897, 88—89.

odchodu do Pruska. Jistě však zažil pouti svých rodičů do Berlína a první výslech svého otce. Když došlo ke druhému výslechu, studoval sice v Kosmonosích u piaristů, ale to při nevelké vzdálenosti od rodné obce nemusilo být překážkou, aby se o té věci něco dověděl. Uvážíme-li pak, že Jiří Benda takto vyrůstal nejen doma, nýbrž i v širším okolí mladoboleslavském v prostředí tajných evangelíků a Bratří, pochopíme, že se zde v jeho nitru ukládají, třebaš ještě neuvědoměle, podněty k potomním jeho osvícenským názorům. Vidí doma na svých rodičích a vidí u příbuzných a známých, co znamená pronásledování pro víru. Nelze ovšem mluvit ještě o tom, že by si tyto věci uvědomoval v celém jich mravním i politickém dosahu. Ba nelze ani říci, že by se jeho sympatie klonily již tehdy na stranu pronásledovaných. Ale tyto dojmy byly zcela jistě zužitkovány později, jakmile se octl v Berlíně v prostředí, které toto zužitkování nejen připouštělo, nýbrž dokonce i podporovalo.

Že pak jej poslal otec r. 1739 na jezuitskou kolej do Jičína, toho příčinou vedle snahy, aby nabyl dobrého vzdělání, bylo také to, aby tímto činem od sebe odvrátil další slídívou pozornost misionářů⁵⁸. Tak Jiří Benda sice zažil doma důsledky protireformační akce, ale od r. 1739 se dostává do zcela nového ovzduší jezuitské koleje. Od toho roku také styky s domovem jsou co nejmenší, neboť mladý seminarista byl pevně vázán svým internátem.

Poslední podnět k vlastní emigraci svého rodu Jiří nezažil doma. Byl tehdy v Jičíně. K emigraci rodiny Bendů do Berlína došlo za první slezské války, a to za invase pruské do Čech r. 1742. Okolnosti, za nichž se tak stalo, jsou tak dokumentární jak pro poměr Fridricha II. k Františkovi Bendovi a tím i k celé rodině Bendů, tak i pro celé toto emigrační ovzduší, že zasluhují podrobnější pozornosti.

Je dobře známo, kterak za vpádu pruského do Slezska od polovice prosince 1740 a za vpádu do severovýchodních Čech rok poté spoléhal Fridrich II. na sympatie protestantů v těchto zemích. Byl to přirozený důsledek dotavadního vývoje, kdy se Prusko stalo hlavním ochráncem evropské emigrace. Roku 1741 a 1742 tato

⁵⁸ Viz o tom nahoře, str. 66.

emigrační politika pruská přinesla své ovoce. Platil-li již Fridrich Vilém I. za osvědčeného přítele našich emigrantů, byly tyto naděje tím více stupňovány u Fridricha II., o němž bylo známo, že stojí na stanovisku nejširší náboženské tolerance a jenž od emigrantů žádal jenom státní věrnost. Proto také kolonisační a emigrační politika byla co nejúžeji spjata s jeho vojenskými vpády do Slezska a do Čech. Jaké naděje v této věci kladla na chystaný vpád do Čech berlínská emigrace, toho dokladem je její akce, aby Fridrich II. jí dopomohl k bývalému majetku v Čechách, až tam se svým vojskem vtrhne⁵⁹. Za vpádu do Slezska v prosinci 1740 si získával Fridrich II. přízeň protestantů slezských patenty, jimiž sliboval naprostou svobodu vyznání. Slezané tehdy našli ve Fridrichovi II. to, co doufali nalézt kdysi ve švédském králi Karlu XII.: energického ochránce své náboženské svobody. A tak se stalo, že tato svoboda víry byla zvláště po předchozím útlaku podle přiznání samého Fridricha II. jeden z nejmocnějších jeho spojenců ve Slezsku⁶⁰. Tyto zkušenosti ze Slezska jednak posílily důvěru Fridrichovu v politický význam emigrace, jednak zase u tajných nekatolíků našich vzbudily tím větší naděje v blízkí se moc pruskou, zvláště když s pruským vojskem přicházeli emisaři, nabádající k emigraci⁶¹.

Přirozeným důsledkem této situace pak byla emigrační akce

⁵⁹ O tom srovn. u Volfa Soupis 1736, Čas. Č. M. 1910, 327.

⁶⁰ Srovn. R. Koser, König Friedrich der Große, 4. vyd. 1921, 61—62.

⁶¹ Tuto situaci zachycují jesuitské Annales 1741 (cap. 14, odst. 16), které ovšem zbarvují události se svého stanoviska, avšak i při tom podstata věci je zřejmá: „Nec minor nostros animarum pastores cura et vigilantia fatigavit, arcere infestos gregi dominico lupos, his temporum iniuriis circumquaque ad ovile Christi se se penetrare, eique lueu haereticum affricare molientes. Inventi erant etiam nonnulli, fines Bohemiae incolentes, quibus Borussicus miles in votis fuit; ex inde libertatem fidei sibi promittentes, auditique sunt quaedam orthodoxae fidei minime consona effutire; atque in his etiam non nemo in verba blasphema adversus Deiparam impie procax. Hi tamen omnes correcti et ad sentiendum salubriora traducti. Postquam vero dictus miles Bohemiam ingressus fuisset, quidam versipelles (alias profugi) seductores in viciniam Reginae-Hradecensem remigrasse conspecti sunt. Cum autem periculum non exiguum (uti experientia multa exploratum habetur) ab iis immineat, ne gregem sanum vel libris pestiferis illatis, vel fucis verborum infascinent, tempestive praecautum est, ut huiusmodi noxae illico denuncientur, minis abigantur et vagari non sinantur.“

Liberdova od zimy 1741 do 1742⁶². Politická situace se utvářela právě od podzimu 1741 pro tuto akci nadmíru příznivě. 1. listopadu 1741 se objevila vojska pruská pod vrchním velením prince Leopolda Anhaltského u Čes. Skalice, kam přitáhla z Kladska. 3. listopadu generál Kalkstein obsadil Král. Hradec, 12. listopadu byly skončeny pohyby vojska hledajícího zimní ležení a tak byly severovýchodní Čechy obsazeny pruským vojskem, jehož velitel princ Leopold Anhaltsko-Dessavský se od 13. prosince 1741 do 27. března 1742 usadil se svým hlavním stanem v Mladé Boleslavi, tedy v blízkosti rodiště Bendů⁶³. Před ním vtrhla jeho vojska do Ml. Boleslavě 9. listopadu 1741 a v Benátkách se objevilo pruské vojsko 17. listopadu 1741 a setrvalo tam až do 8. dubna 1742, kdy bylo nahrazeno vojskem bavorským a francouzským⁶⁴. Této situace chtěl použití Liberda k uskutečnění svého plánu, aby pod ochranou pruskou vyvolal hromadnou emigraci po vzoru salcburském. Získal pro tuto myšlenku Fridricha II. a jakožto „Inspector der sämtlichen böhmischen Gemeinden“ odešel koncem prosince pod jménem dr. Frey se šesti emisary do Hradce Králové, kde se dohodovil o podrobnostech své akce s generálem Kalksteinem a byl postaven pod ochranu velitele Leopolda Anhaltského⁶⁵. Cílem této akce bylo

⁶² O této akci ze starších prací srovn. Rezek, Dějiny náb. hnutí 108 a týž v ČCH I. 41, Slavík, Čes. církev v Berlíně, Osvěta 1876, 330. Nejúplněji Skalský ve svém Liberdovi, 332 a násl. — Vedle toho jsem užil „Historie der Böhmischen Emigration u. besonders der Böhm.-Mähr. Brüder Gemeinen zu Berlin u. Rixdorf“ (Dav. Cranz) v bratrském archivu v Herrnhutu.

⁶³ Viz „Die Kriege Friedrichs des Grossen“: Der erste schlesische Krieg, hg. vom großen Generalstabe, Berlín, 1893, II. sv., 184—185. Zjištění míst vrchního velitele podle válečné korespondence Leopolda Anhaltsko-Dessavského s Fridrichem II., chované v pruském státním taj. archivu v Berlíně (R 96.97 H).

⁶⁴ Pamětní kniha Nov. Benátek, rukopis chovaný v měst. úř. Nov. Benátek. Fr. Bareš, Paměti Ml. Boleslavě, II, 1920, 101, má nepřesné zprávy.

⁶⁵ Schulz ve svém Lebenslaufu je přesvědčen, že Liberda byl vlastně iniciátor této akce a že pro ni získal Fridricha II. Naproti tomu Cranz vypravuje, že nepřímý podnět k tomu dal general Kalkstein, jenž byl v Hradci Král. upozorněn „husitou“ Václ. Tichým, že je v okolí hojně nekatolíků, kteří by se zjevně projevíli, kdyby měli svého kazatele. Kalkstein pak upozornil na to krále a ten poslal na Královéhradecko Liberdu. (Historie, 135—136.) Stejně jako Cranz líčí tuto událost také Servus ve své Historii, 300 a násl. Skalský je nakloněn podobnému mínění, že si král sám vyhlídl Liberdu

Slezsko, kde také vyhlédl Liberda místo v Münsterberku, kde se měli emigranti usadit. Průběh této akce a její výsledek jsou dnes dostatečně známy z práce Skalského. Celkem odešlo z Čech na 2000 lidí a jejich osudy, nežli se dostali do Münsterberku, byly žalostné⁶⁶. Liberdova akce se ztroskotala; ukázalo se, že nebyla dobře promyšlena a že nedovedl ji organizačně propracovati ani v celkovém plánu ani v podrobnostech.

Pro nás je tato Liberdova akce významná tím, proč se skončila nezdarem. Liberda brzy po svém příchodu do Král. Hradce (o vánocích 1741) vešel před 29. prosincem ve spojení s vrchním velitelem Leopoldem Anhaltským, jenž stále sídlil v Ml. Boleslavi.

k oné akci (Liberda, 332). Máme-li však na mysli celou povahu Liberdovu, jeho politickou aktivnost a dobrodružnost, a uvážíme-li, že vypravování o „husitovi“ Tichém zní málo pravděpodobně — nelze dobře mti za to, že by tajní evangelíci čekali na zřejmé přiznání až by měli kazatele, a že by se byli neprojevíli již za pruské okupace — pak dáváme docela za pravdu Schulzovi. — Tehdejší situaci na Královéhradecku naznačují svým způsobem jesuitské *Annales* 1742 (cap. 14, odst. 29): „Ad nostrum per partem dioeceseos Reginae-Radecensis missionarium a supremo militiae Borussiae praefecto miles cum quodam apostate. *Marek dicto*, binis vicibus missus venit, districti mandati durus nuntius, ut pater libros omnes, quotquot per plurimos annos eripuerat, emigrantibus intra triduum vel redhibeat, vel aere parata spolia repenset; ni faciat, graves actutum poenas daturum. Reposuit misionarius, sibi neque libros, neque pecuniam suppetere; porro malos eiuscemodi et suspectos libros non sua unius voluntate, sed Augustissimi Imperatoris et Episcopi mandato a se fuisse surreptos, denique in vicem horum bonos et catholicos codices fuisse substitutos. Devoluta tandem est haec tota spinosa causa ad forum episcopale; attamen etiam ad hoc firmata cum Borussis pace, haec magna molestia dimota fuit.“ Tato příhoda nepochybně souvisí s tehdejší akcí emigrantů, aby nabyli za pomoci Fridricha II. ztraceného majetku ve své vlasti. Jinak velitelé průstř plnili vůli Fridrichovu, aby byla respektována víra, jež je vžita. To přiznávají i *Annales* 1742 (cap. 12, odst. 6): „Iis diebus, quibus exhortationes quadragesimales cum non maiore populi concursu quam fructu habebantur, Borussiae militiae chiliarcha, Kalkstein dictus, signum tympano pro observandis urbis portis non prius dari permisit, nisi in templo nostro devotio finita fuisset.“ — Marek, jmenovaný v *Annales*, je patrně mlynář z Jankovic na panství pardubickém, známý z hnutí nekatolíků z r. 1735 pod jménem Jan Mašek. (Srovn. Jos. Volf, *Soupis nekatolíků uprchlých z Čech 1735*. *Věstník K. Čes. Spol. Nauk*, 1907, str. 32.)

⁶⁶ Útrapy emigrace popisuje živě Cranz, 136 a násl. a podle něho Servus, 303 a násl. Doplnuje je Skalský, 337 a násl.

Tehdy stál Leopold na stanovisku, aby emigrace byla provedena až po ukončení zimního ležení. To stanovisko oznámil Leopold Fridrichovi II. již 29. prosince 1741. Král schválil tento plán a připojil k tomu, aby emigrace byla provedena co nejopatrněji a tak, aby nezpůsobila mnoho hluku, a doporučil, aby emigranti neodešli hromadně, nýbrž po částech⁶⁶. O tomto rozhodnutí byl nutně informován též generál Kalkstein, s nímž byl Liberda v přímém spojení. Ale tehdy došlo mezi oběma ke sporu. Liberda ve své neprozíravé nedočkavosti byl pro okamžitou emigraci a své mínění také provedl⁶⁷. Liberda jednal tedy proti rozhodnutí Fridrichovu a proti vůli vojenských velitelů. Tím také možno vysvětliti, proč se jeho emigraci dostalo nedostatečné ochrany vojenské a proč se tak žalostně skončila.

Bylo nutno vylíčiti hlavní momenty Liberdovy akce, abychom na jejím pozadí mohli tím spíše oceniti výjimečnost emigrace rodiny Bendů.

Z nich byli tehdy v otcovském domě mimo oba rodiče syn Viktorin jenž se věnoval otcovu řemeslu tkalcovství, Josef, potomní člen král. pruské kapely, a dcera Anna, potomní zpěvačka v Gotě. Jiří studoval v Jičíně. O tom, jak došlo k emigraci celé této rodiny, vypravuje František Benda ve své Autobiografii takto:

⁶⁶ Srovn. o tom dosud neznámý zajímavý akt z válečné korespondence Fridricha II. s princem Leopoldem Anhaltským. Fridrich II. píše z Berlína 9. ledna 1742 Leopoldovi: „Euer Liebden Schreiben v. 29. voriges habe wohl erhalten und dienet derselben darauf in Antwort, dass so viel die Boehmischen familien anlangt, von welchen der Prediger Liberda gemeldet, dass solche nach Meinen Landen ziehen wollen, Ew. Liebden sehr wohl urtheilen, dass selbige nicht eher als gegen Endigung der Winter Quartiere von dorten wegziehen müssen; wie dann über all diese Sachen mit sehr grosser Behutsamkeit tractiret und kein bruit davon gemacht werden muss. Auch werde Allemahl lieber sehen, dass solche familien nach und nach kommen, und sich in Meine hiesigen Landen etabliren.“ (Anhaltský státní archiv v Zerbstu [Srbíště], Abt. Dessau A 9 b III b.) Relace Leopoldova králi z 29. prosince 1741, této věci se týkající, ve válečné korespondenci Leopolda s králem, chované v pruském stát. archivu, není zachována.

⁶⁷ Skalský, 336. Servus (303) o tom píše: „Generál se o tom nemohl dlouho s učitelem Liberdou srovnati, aby tak brzo lidé se stěhovati měli ale tento generál myslil, aby teprva, když se bude vojsko hejbatí, aby také v ten čas Čechové z vlasti vycházeli. Ale tu Jan Liberda měl mnoho práce s generálem, aby ho přesvědčil a k tomu namluvil, že již čas jest, aby se Čechové stěhovali.“

„Als nachhero nach Absterben des Kaysers Karl des VI. der Krieg ausgieng und S. Majestät Sich in der Gegend meiner Heimath befanden, schickten Sie zu meinen Eltern und verlangten meine übrigen Brüder zu sehen. Der jüngste Nahmens Joseph war noch zu Hause“⁶⁸. Sein aelterer Bruder nunmehriger Kapellmeister in Gotha studirte damahls in Gitschin. Mein jüngster Bruder zeigte sich also bei S. Majestät. Allerhöchst dieselben resolvirten sogleich ohne ihne zu hören in Dienste zu nehmen. Sie liessen sogleich an mich schreiben, dass Sie ihn mir schicken, und dass ich ihme auf der Violine unterrichten sollte, ich bath in der Antwort, dass die Gelegenheit so gut und die Eltern grosse Sehnsucht bezeigten näher um mich zu seyn, so bätthe allerunterthänigst um die gantze Familie. Dieses wurde sogleich resolviret. Ihre durchl. der Fürst Leopold von Anhalt-Dessau hatten damahl Ihr Hauptquartier in der Stad Jung-Bunzlau, welche nur 2 Meilen von Benatky entfernt war. Sie erhielten die Ordre von S. Majestät, welche Sich damahls schon in Mähren befanden, dass meiner Familie das nötige zur Reise gegeben werden möchte.“

Toto líčení, i když autobiografie Bendova nezavdala dosud přičiny k podezření z nespolehlivosti, zdá se na prvý pohled poněkud zbarveno: Že by Fridrich II. uprostřed válečných událostí myslil na rodinu českého muzikanta, který byl u něho zaměstnán? Že by mezi válečnými starostmi měl čas na vyřizování osobní žádosti svého muzikanta?

Ale právě v této věci se potvrdila pravdomluvnost a spolehlivost Autobiografie způsobem vpravdě skvělým⁶⁹. Chtěje se přesvědčiti o hodnověrnosti uvedeného líčení Františkova, šel jsem po

⁶⁸ Že se zde nezmiňuje o bratru Viktorinovi, vyplývá ze souvislosti. František zde mluví jenom o bratrech-muzikantech, a proto jméno Viktorinovo vynechal.

⁶⁹ Jakési potíže byly dosud s datováním tohoto odchodu. Autobiografie sama rok neuvádí. Gerber (Lexikon der Tonkünstler 1812), Ledebur (Tonkünstlerlexik. Berlins 1881) a Fétis (Biographie universelle 1860) uváděli chybně rok 1740. Dlabač má správně r. 1742. Proto Hnilička (Aus G. Benda's Jugend, 13) měl za nutno zdůrazniti že jedině správný rok je 1742, a opírá to o záznam v albu studiosoram jičénské koleje o odchodu Jiřího do Berlína 1742. Rok 1742 je ovšem jedině možný pro toto vypravování Autobiografie, neboť jenom v tomto roce (v lednu) se zdržoval Fridrich II. v okolí Benátek. Ostatně tento rok byl znám již 1766 v životopise Frant. Bendy z Wöchentl. Nachrichten, kde se rok 1742 správně uvádí. Podle toho rovněž Ch. Burney (The present state of Music in Germany, 1773, II. sv., 140) má správně rok 1742: „In 1742 being the second year of his present majesty's reign, M. Benda had the satisfaction of bringing his parents to Berlin and of establishing them there...“

stopách jeho autobiografie s dobovým určením, jež jediné bylo tehdy možné, hledat dokument této emigrace do válečné korespondence mezi Fridrichem II. a Leopoldem Anhaltským v pruském státním archivu a ve státním archivu anhaltském. Výsledek byl překvapující: potvrdil v hlavní věci vypravování Františkovo do písmene. Protože při této skvěle osvědčené hodnověrnosti Autobiografie možno se spolehnouti i na ostatní detaily Františkova líčení, vypadá obraz emigrace rodiny Bendů definitivně takto:

Chtěje dodati důrazu své válečné akci na Moravě, rozhodl se Fridrich II. odejít ke svému vojsku na Moravu. Vyrázil 18. ledna 1742 z Berlína, cestou se zdržel poradami v Drážďanech a 21. ledna večer byl v Praze⁷⁰. Potom se vydal v průvodu Leopolda Anhaltského na inspekční cestu po zimních leženích. Z Prahy vyjel 22. ledna do St. Boleslavě⁷¹, téhož dne byl již v Hradci Král. a 24. ledna v Kladsku. Odtud jel přes Lanškroun, kde byl 26. a 27. ledna, do Olomouce, kam dorazil 28. ledna. Odtud pak zahájil další vojenský postup Moravou⁷² a dostal se odtud do Čech až s pohyby svého vojska 15. května přes Třebovou a Litomyšl, odkud pronikl ke Chrudimi, pak následovaly Chotusice a návrat přes Hradec Král. a Vratislav do Berlína. Tedy ono prodlévání Fridrichovo v okolí Benátek, o němž mluví Autobiografie, mohlo se udáti jediné na cestě z Prahy do Kladska, a to zajisté při zastávce ve St. Boleslavi. Bylo to 22. ledna 1742⁷³. Tehdy se tedy udála rozmluva Fridricha II. s mladým Josefem Bendou. Následoval přípis králův Františkovi Bendovi o tom, aby Josefa učil na houslích, a žádost Františkova, aby dal král dopravit do Berlína také jeho rodiče. Poté poslal Fridrich II. princí Leopoldu Anhaltskému „ordre“, jak píše Autobiografie, který se zachoval a je korunním svědkem hodnověrnosti

⁷⁰ Viz „Der erste schlesische Krieg“ (ed. Generalstab), III. sv. 12—13 a Briefe aus der Zeit des ersten schles. Krieges, vydal Christ. Meyer, 1902, 261.

⁷¹ Der erste schles. Krieg, III. 14. píše výslovně o Staré Boleslavi, ačkoli v Mladé Boleslavi měl Leopold Anhaltský hlavní stan.

⁷² Toto a další zjištění pobytů Fridrichových podle Politische Correspondenz Friedrich des Grossen“ (Droysen, Duncker, Sybel), II. sv. a Der erste schlesische Krieg, ed. Generalstab, III., 14 a násled.

⁷³ Tamtéž, str. 14.

Frant. Bendy i způsobu emigrace rodiny Bendů. Fridrich II. píše ze Znojma 25. února 1742⁷⁴:

Durchlauchtigster Fürst,
Freundlich lieber Vetter,

der virtuose Bey Meiner Hoff-Capelle, Benda, welcher aus Böhmen gebürtig, hat annoch Eltern an leben, welche zu Benatek, ohnweit alt-(sic)Bunzlau wohnen, und dem Grafen Klenau zugehören. Da Ich nun diese des Benda Eltern gern in Meine Lande haben und darinn etabliren möchte; So werden Ew. Liebden Mir eine Gefälligkeit erweysen, wann Sie den Grafen Klenau disponiren und es dahin richten, damit derselbe mehrgedachte Eltern des Benda freyspreche und solche mit vermögen sonder einige Hinderniss in Meine Lande ziehen lassen, wie dann Ew. Liebden solches auch diesen Leuthen bekand machen zu lassen, damit sie ohne weitem Verzug die reyse nach Meinen Landen antreten, woselbst sie wegen des verlustes so sie durch solche änderund etwa haben möchten, schon schadlos halten werde.

Ich bin Euer Liebden

freundtwilliger Vetter

Friedrich.

Po tomto příkaze se dal Leopold Anhaltský do úspěšného jednání s hrabětem z Klenova a výsledek oznámil králi již v relaci z 5. března 1742 (z Ml. Boleslavě)⁷⁵:

„Des Virtuosen Banda (sic) Eltern, habe bey den Graffen Kleinau (sic) loss gemacht, und werde Selbige von hier aus biss Schweidnitz mit gehörigen Vorspann versehen, daselbst sie aber von Ewer Königl. Maj. wohl Selbsten einen Vorspann-Pass biss nacher Berlin zukommen nöthig haben werden.“

Význam těchto relací vysvitne ještě více, uvážíme-li, že tyto věty o emigraci Bendů do Berlína jsou vsunuty do nařízení a relací, které se týkají výhradně válečných událostí. Tato akta obsahují velmi cenný materiál pro válečné dějiny těchto let na naší půdě, ale o soukromých potřebách dvora Fridrichova nejednají. Proto také odpověď

⁷⁴ Státní anhaltský archiv v Zerbstu (Srbišti), A 9b III b.

⁷⁵ Ve válečné korespondenci mezi Fridrichem II. a Leopoldem Anhaltským v pruském stát. taj. archivu v Berlíně (R. 96—97 H).

Leopoldova je vsunuta doprostřed válečné relace. Jsou tedy tyto dvě zmínky o rodičích Bendových vzácnou výjimkou a tím zároveň i dokumentem, jak velice záleželo králi na tom, aby splnil přání svého houslisty Františka Bandy. Je tedy celý tento případ nejlepším svědectvím toho, kterak si Fridrich II. opravdově vážil tohoto vynikajícího českého muzikanta⁷⁶.

K emigraci rodiny Bendů došlo brzy po 5. březnu, neboť Fridrich vyslovil přání, aby se provedla bez průtahů.

Způsob, jak se rodina Bendů odstěhovala do ciziny, ukazuje dobře rozdíl od akce Liberdovy. Kdežto tam šlo o hromadnou emigraci do Slezska, provedena zde individuální emigrace do Berlína. Vlastní příčinou její byly důvody umělecké, i když motivy náboženské jistě nemálo spolu rozhodovaly. Fridrichovi II. šlo o to především, aby měl ve své kapele také nejmladšího Josefa, a teprve na žádost Františkovu dal dopravit do Berlína otce a matku. Jak to však dal provést, prostřednictvím nejvyššího svého velitele a nikoliv podřadnější osoby, je věru výmluvným dokumentem poměru toho osvíceného krále k muzikantské rodině. Emigrace totiž byla provedena cestou legální; král dal celou rodinu vyprostiti z poddanství u hraběte z Klenova⁷⁷, postaral se, aby si mohli odvézti svůj majetek a za možné ztráty, spojené s emigrací, se zaručil náhradou. Tak opouštěl starý tkadlec-muzikant a jeho rodina svou vlast. Zproštěn byv poddanství, ujížděl pod zvláštní ochranou královského pasu, uprostřed válečných událostí přes Svidnici do Berlína — — —

Jiří Benda tehdy studoval v Jičíně. Věděl něco o přípravách rodičů k odjezdu? Je jisté, že do Jičína dospěly válečné události v míře poměrně nepatrné⁷⁸.

⁷⁶ Nutno ovšem uvážiti, že Fridrichův příkaz z 25. února byl vydán několik dní po úspěšném zatlačení rakouských vojsk od Jihlavy, kdy se tedy akci jeho poněkud ulevilo. Ale i tak zůstane dokumentem že uprostřed válečného shonu nezapomněl král na rodinu Bendovu.

⁷⁷ Akt o této výhosti rodiny Bendů dosud není znám.

⁷⁸ Viz nahoře str. 116. *Annae literae* z r. 1742 naskakají v rubrice „*Domestica belli incomoda*“ nad břemeny a obtížemi, které měly jednotlivé koleje s ubytováním nemocných (koleje většinou byly měněny v nemocnice), a nad kontribucemi atd. Jsou to zajímavé dokumenty. O jičínské koleji však zde není nic. O Praze se praví: „*Musas omnes miles Gallicus exegit e scholis, easque receptacula esse jussit suis aegrotis.*“

Největší obavy ovšem způsobila válka jesuitům po stránce náboženské. Pruské vojsko sice mělo rozkaz respektovati katolickou víru, ale je přirozené, že pruské ochrany vydatně použili protestanti k agitaci proti nenáviděným jesuitům⁷⁹. V Jičíně však byl poměrný klid. Za těchto okolností Jiří zde trávil nerušeně svá studia až do chvíle, kdy byl z nich vytržen emigrací svých rodičů.

O tom zase vypravuje František ve své autobiografii: „*Meine Eltern giengen über Gitschin und persuadirten den Bruder Georg mitzugehen*“. Je zajímavé, že se zde mluví o tom, že Jiří musil být přemluven, aby šel současně s rodiči. Svědčilo by to o tom, že v Jičíně byl pod vlivem jesuitské výchovy a že pobytem v koleji se uvolnil kontakt s rodným domem. Že zde bylo třeba jakéhosi přemlouvání, tomu by nasvědčovala zpráva faráře benátského Ant. Jirta, která ovšem podstatu věci tendenčně zkresluje a mluví i jinak nepravdu⁸⁰. Ostatně Jiří nebyl jediný, který tehdy odešel z Jičína, což Annuae se špatně zakrytou kyselostí musí přiznati⁸¹.

⁷⁹ Tak Annuae 1741 píše o takové agitaci v Lehnici: Bylo rozhlašováno o Jesuitech, že v Lubně, kde král přenocoval, je uschován prach, aby byl král s celým dvorem vyhozen do vzduchu („ut... regem et aulae ministros, succensis cuniculis, in auras ageremus“). Jesuité byli prý insultováni a nazváni od lidu „nigri diaboli“. Sluší ovšem Annuae čísti jako pramen jednostranně informující a přibarvující skutečnost.

⁸⁰ Podle této zprávy došlo k emigraci Bendů po bitvě u Chotusic, tedy až po 17. květnu 1742, což je v odporu s uvedenými dokumenty. Dále praví Jirt, že téhož roku byl přiveden Jiří z Jičína domů a byl pruskými vojáky proti své vůli a plačky donucen odejti. (Zprávu Jirtovu otiskl J. V. Šimák ve Zvonu 1904, 380.) Pochybnost této zprávy Jirtovy vyplývá také z toho, že podle Pamětní knihy Nov. Benátek pruská vojska odtáhla z Benátek již 8. dubna 1742 a tedy odvezení Jiřího Prusáky po bitvě u Chotusic je v té době těžko myslitelné. Autobiografie Františkova, která se osvědčila vždy spolehlivou, mluví zcela zřetelně o tom, že rodiče Bendovi na cestě do Berlína vzali s sebou v Jičíně Jiřího. Jiří se tedy do Benátek již nevrátil.

⁸¹ Album studiosorum poznamenává r. 1742 u Jiřího Bendy: „Abiit ad Borusiam“. Toho roku odešli z jičínské koleje Tomáš Nečásek (poeta), Boh. Löffler (syntax.), Ign. Hoffman z Libavy (syntax.) a Jan Kříž z Jaroměře (syntax.). Z třídy syntaxistů tedy odešlo nejvíce. Annuae 1742 v 17. kapitole prozrazují o jičínském semináři: „Ex hoc unum alterumque de alumnis animus audacior, ad periclitandam sub signis Brandeburgicis fortunam evocavit“; tím má býti zkrášlena skutečnost, jesuitům nemilá. Podobně Historie na r. 1742 sama sebe klame: „Ex hoc domicilio unus alterve animi generosioris, pallium sago

Do Berlína přijeli mimo otce a matku synové Viktorin, Jiří, Josef a dcera Anna. Bylo tedy v Berlíně od té doby kromě rodičů celkem šest sourozenců; mimo právě uvedené z dřívější doby František a Jan. Byla to hotová kolonisace královské dvorní kapely pruské příslušníky Bendova rodu.

Bendové našli v Berlíně početnou kolonii Čechů, takže nepřišli do úplné ciziny. Mezi nimi byli i známí, kteří již dříve uprchli z Mladoboleslavska, jako Václav Trůma. Početnost české kolonie v Berlíně v této době nemožno přesně zjistiti. V pramenech bratrských se číslice silně kolísají. Naprosto však není možno počet celé kolonie stanoviti podle odhadů konfesijních, neboť mnozí emigranti se nehlásili ani k luterství ani k reformované církvi ani k herrnhutství. Proto tyto odhady podávají počet příliš malý, 400 až 600 duší⁸². Odhad podle počtu obyvatelstva, provedený vlastními emigranty, kolísá se mezi 1200 až 1500 emigranty⁸³. Vedle toho

commutavit Borussio“ (652). Historie však naznačuje ještě něco jiného, třeba co nejstručněji a nejběžněji, a to, že se tehdy mezi žáky koleje objevil jakýs duch vzpoury, který nepochybně souvisel s válečnými událostmi: „Terni. ob genium rebellem, exesse jussi.“

⁸² V Promemorii, poslané neznámým pisatelem do Herrnhutu r. 1743 stojí: „In Berlin und Rixdorf befinden sich dermahlen in der Böhmischen Gemeinde 123 Ehepaar, 10 Wittwer, 28 Wittwen, 37 led. Brüder und grosse Knaben, 58 ledige Schwestern, 213 Kinder, zusammen 602“ (má být 592). (Archiv bratr. v Herrnhutu, R 7 Ba 1/4). Je to soupis pro Herrnhut a tedy jenom těch, kteří se kloní k herrnhut. církvi. Když byla provedena 1747 pro krále statistika, kdo se ke kterému vyznání hlásí, bylo napočteno, že se k augšpurské konfesi hlásí 100, k reformovaným 133 a herrnhutským 179, tedy celkem jenom 410 (Kurzer Abriss der Gesch. der. Böhm. Mähr. Brüdergemeinen in Berlin und Rixdorf, tisk, v archivu v Herrnhutu). Že tyto odhady podle konfese nejsou spolehlivé, svědčí uvedená Promemoria z r. 1743, kde je vznesena otázka: „Was sollen wir mit den böhm. Leuten thun, die in unsere allgemeinen Stunden gehen und sich zu uns und keiner anderen Religion halten, sind aber doch noch in keiner genauen Chor-Pflege, wenn sie wollen von uns ihre Kinder getauft haben?“

⁸³ Pravidelně se uvádí počet z doby kolem 1740: Čechové hennersdorffští asi 500, z Chotěbuze 200, gerlachsheimští 500, tedy celkem 1200. Je to odhad Dav. Cranze, který se pak přejímá i jinde, na př. v „Hundertfünfzigjahrfeier der Brüdergemeine in Berlin, Berlin 1901. Slavík (Čes. církev v Berlíně, Osvěta 1876, 329) odhaduje počet k r. 1737 na 1557 osob, což je asi příliš veliké číslo vzhledem k tomu, že úřední sčítání, provedené později, r. 1747, uvádí 1478,

můžeme postavití úřední statistiku berlínskou z r. 1747, která má jistě největší průkaznost. Toho roku byl proveden policejním kolegiem berlínským soupis obyvatelstva v Berlíně. Celkem bylo napočítáno bez garnisony 85.054 obyvatel. Z toho připadá na francouzskou kolonii 7193, na českou kolonii 1478, na Židy 2007⁸⁴. Je zajímavé, že rychlý vzrůst Berlína připisuje Süssmilch emigrantským koloniím, především Francouzům, u nichž konstatuje jejich zásluhy o obchod a průmysl⁸⁵, a hned po nich Čechům, o nichž píše: „Die gleichfalls um der Religion Willen aus ihrem Vaterlande gewichene Böhmen haben etwas zur Vergrößerung beygetragen, und ich habe Ursache zu vermuthen, dass diese ihnen erwiesene Huld unserem Berlin nicht schädlich seyn werde“, čímž zřejmě naráží na osvědčenou pracovitost českých emigrantů, zvláště v tkalcovství⁸⁶.

Vnitřně ovšem kolonie českých emigrantů v Berlíně nebyla jednotná. Spory rázu náboženského i osobního vrhají ne jeden temný stín na tuto kapitulu naší historie, která je jinak krásným a dojemným svědectvím, jak hluboce v našem lidu tkvěla houževnatá věrnost k myšlence a k přesvědčení. Tyto spory nejsou již

ačkoliv mezitím za slezské války emigrantů přibýlo. Tak na př. uvedené Promemoria z r. 1743 píše: „Von den Böhmen aus Schlesien (t. j. asi z Liberdovy emigrace) sind schon 8 familien bey uns ankommen, etl. 40 Personen und werden wohl noch viele kommen. Der General v. Bezow ist ihnen dazu behülflich gewesen, dass sie nach Berlin kommen. Er hat ihnen ein Vorschlag gethan, einen neuen Orth anzubauen 6 Meilen von Berlin an der Oder, sie sollen dieselbe Freyheit kriegen wie die Rixdorfer, mit dem Beding, dass sie auch müssen so fleissig und ordentlich seyn wie die Rixdorfer, und er erinnerte, dass sie nicht allein hinziehen mochten, sondern einige von den alten Rixdorfern, die schon in einem ordentl. Gemein Gange sind, solten mit hinkommen.“ (Arch. Jedn. v Herrnh.) Serbusova Historie čes. církve uvádí r. 1737 1119 lidí.

⁸⁴ Tuto statistiku podává Joh. Pet. Süssmilch, Der königl. Residenz Berlin schneller Wachsthum und Erbauung, Berlín 1752. (Podle exempl. v stát. knih. v Berlíně.)

⁸⁵ Süssmilch přiznává na str. 27, že vzrůst Berlína se začíná příchodem francouzské emigrace, a praví: „Wir müssen der Französischen Nation Gerechtigkeit wiederfahren lassen, und gestehen, dass durch sie die Handlung und Manufakturen allhier sind empor gebracht worden, deren Aufnahme Berlin sonderlich seinen schnellen Wachsthum zu danken hat.“

⁸⁶ Tamtéž, 28.

pro naši otázku do té míry důležité, abychom se jimi musili zdržovati⁸⁷. Stačí jenom říci tolik, že se česká obec rozpadla na stranu luterskou, reformovanou a herrnhutskou čili církev moravských bratří. K prvním dvěma se hlásili Hennersdorfské, k této Gerlachsheimské. Rozdíly stran byly zotřeny od r. 1738 sporem mezi Liberdou a Schulzem, jenž sympatisoval s „moravskými bratry“. Právě v době, kdy přišli Bendové do Berlína, jednala (25. dubna 1742) deputace v Marienbornu o spojení části českých bratří s „moravskými“, což bylo provedeno až na synodě r. 1756.

Ale toho rodina Bendova nebyla účastna. Podle svědectví autobiografie Františka Bandy přestoupili jeho rodiče k víře protestantské, v níž i dokonali svůj život. Totéž učinil i Jiří. Při tom však neztratili souvislosti se svými souvěrci v rodném kraji. Udržovali s nimi písemný styk, jak o tom svědčí to, že někdy 1747—48 dopisováním přemluvili Annu Dvořákovou, dceru tesaře Václava Dvořáka ze St. Benátek, že tajně emigrovala za nimi do Berlína⁸⁸. Oba bratry, Josefa a Jiřího, vzal si František k sobě do Postupimě. Tam také žili jeho rodiče. Když pak r. 1751 byla založena pro české emigranty, hlavně pro tkalce, Nová Ves u Postupimě, dal tam pro ně František postavití dům⁸⁹. František vy-

⁸⁷ O těchto sporech pojednávají Servus, Cranz a Schulz ve své biografii. Na tomto základě o nich informují tisky, jež odtud čerpají, jako „Geschichte der Brüdergemeine Rixdorf 1906, Hundertfünfzigjahrfeier der Brüdergemeine in Berlin, 1901, Kurzer Abriss der Gesch. der Böhm.-Mähr. Brüdergemeinen in Berlin und Rixdorf bis zum J. 1756. (Tyto tisky jsou v archivu Jednoty v Herrnhutu.) Viz též J. Müller, O obnovení jednoty bratrské v Herrnhutě, Čas. Č. Mus. 1885, 450.

⁸⁸ O tom podal zprávu r. 1753 farář benátský Jirt pražské konsistoři. Tu zprávu otiskl Hnilička v Naší době XIV, 688.

⁸⁹ Lebenslauf ve Wöch. Nachrichten 1766, str. 191 a násl. V Autobiografii se skromně zmiňuje jenom o tom, že jeho rodiče poslední léta ztrávili v Nové Vsi u Postupimě. — O založení Nové Vsi vypravuje Servus ve své Historii (182—183): „V tom čase (t. j. mezi 1742—49) rozmnožoval se vždy národ český, že jim i v Berlíně těsno bylo, nebo mnozí Čechové ani přibytěk již pro sebe nalézti nemohli“... „roku 1750 milostivý král pruský Fridrich dal vystavěti blízko Berlína za Potsdamskou branou 20 domů, do kterých Čechy usaditi a jim je za dědičné přivlastniti, i také k nim nějaký kus pole vykázati dal. Každý dům koštoval nákladu 300 tolarů. V sumě dělá 6000 tolarů.“... „Po krátkém čase, totiž roku 1751, dal opět nejmilostivější král pruský stavěti velikou

stupuje tehdy jako ochránce svých rodičů, stará se, aby se jejich dům stále zveleboval, a tak se jeví jeho povaha po této stránce neobyčejně sympaticky. Dům rodičů Bendových v Nové Vsi byl postaven někdy kolem r. 1753, neboť 16. března žádá otec Benda krále, jakožto svou vrchnost, aby mu daroval potřebné dříví na oplocení zahrady u jeho domu, což mu král hned druhého dne 17. března povolil⁹⁰. Není pochyby, že tyto žádosti otce Benda a jejich vyřízení byly umožněny vlivným postavením jeho syna Františka ve dvorní kapele. Rok potom František zakládal pro svého otce novou, větší zahradu a dal stavěti sklep a dvě komory. Za tou příčinou žádal někdy na podzim krále o místo, což mu Fridrich II. 21. listopadu 1754 přislíbil. Bylo vybráno místo za zahradami u lesa. Fridrich mu povolil polovici vyhlédnutého místa a dříví ke stavbě. O toto místo však vznikly spory s postupimskými sedláky, kteří je nechtěli pustiti Bendovi. Tehdy František použil vši své váhy, již měl u dvora, a zastal se otce před kolegiem, aby vymohl svým jménem splnění toho, co mu bylo dříve již přisouzeno⁹¹.

ves, čtvrt mile od Potsdamu pro Čechy, v které přes 100 domů vystaveno jest. Na kteréž místo mnozí Čechové z Berlína táhli, a tam v této nové vsi se osadili.“ V kostele, pro exulanty postaveném, byl kazatelem Václav Letochleb z Lito-myšlska. „A tak se veliká částka církve české přestěhovala z Berlína do nové vsi k Potsdamu.“

⁹⁰ K tomu se vztahuje několik aktů z emigrantské obce novoveské u Postupimě; akta chová pruský stát. a taj. archiv v Berlíně. Pod datem 16. března 1753 v Postupimi obrací se otec Jan Jiří Benda na krále s touto žádostí: „Nachdem Ew. Königl. Majestaet allergnädigst zu resolviren geruhet, dass mein Garten mit palisaden eingehegt werden soll, als stattte zuförderst meine unterthänigste danksagung dafür ab, und bitte um allergnädigste ordre, dass mir 24 Stock eichene Pfühle bis nach meinem Hause zu Nowawes gratis verabfolget werden möchten, für welche allerhöchste Gnade ich in tieffer Submission ersterbe.“ Tuto žádost splňuje Fridrich II. přípisem ze 17. března 1753 v Postupimi. (Tamtéž.)

⁹¹ K tomu se vztahují akta tamtéž. 27. listopadu 1754 v Postupimi generál Retzow se odvolává na ordre králův z 21. listopadu, podle něhož „habe ich denjenigen Platz so der Cammer Musicus Benda zu Anlegung eines Gartens für seinen alten Vater zu Nowawes bey Höchst Denenselben sich ausgebethen, in Augenschein genommen. Er ist dieser Platz eigentlich hinter denen Gärthen der letzten Strasse von Nowawes so nach dem Walde zugehet, belegen und durchgehends ein sandiges Terrain, so bisher niemahls uhrbar gewesen.“ Na pozemku je 186 stromů, samé palivové dříví. O toto dříví Benda prosí na oplo-

Píše tedy František Benda pravdu ve své Autobiografii, když praví, že jeho rodiče prožili svá poslední léta klidně a spokojeně v Nové Vsi mezi českými emigranty. Jeho oddaná synovská péče se o to krásně postarala. Že požívali nejen lásky mezi svými dětmi, nýbrž i úcty mezi ostatními kolonisty, ukázala jejich zlatá svatba 1756. V devíti kočárech se sjeli příbuzní a přátelé do kostela a po slavnostním obědě se hrálo divadlo. Nejprve hráli dospělí, pak děti kolem 15 let a nakonec nejmladší generace. Přijel také syn Jiří, tehdy již kapelník v Gotě. Byl to nejveselejší den života Františkova, jak poznamenává ve své Autobiografii.

Tak vzdálení jsouce své vlasti a zahrnutí pozornou a teplou péčí svého syna, láskou ostatních svých dětí i úctou svých českých přátel, prožívali slunný a jasný podzim tito dva staří emigranti, kteří dali světu dva umělce, jejichž pověst šla již tehdy Evropou. Obraz spořádané, poutem lásky a družnosti k sobě lnoucí, poctivé české rodiny, přesazené na cizí půdu. Byla to dobrá, nezkažená krev našeho lidu, která byla takto vočkována do cizího těla, aby po

cení. Zároveň se odvolává Retzow na to, že si Benda vyprosil u krále dříví „zu Erbauung eines Kellers und ein paar Cammern“. — Na to odpovídá král 29. listopadu 1754 v Postupimi. Dává Bendovi polovici žádaného pozemku a 80 stromů. Dříví na stavbu sklepa a dvou pokojů také povoluje. — 6. prosince 1754 v Postup. žádá Frant. Benda král. komoru, aby provedení daru králova bylo urychleno a aby ze stromů na onom pozemku mu bylo odprodáno ještě 100 kusů, neboť oněch 80 k oplacení nestačí. Dále žádá, aby povolené dříví na stavby bylo mu poukázáno v blízkosti nového pozemku, aby měl menší vydání s transportem. V tomto podání píše Benda o stavbě sklepa, několika světnic, chléva atd. Z toho je jasné, že Benda stavěl nové hospodářské stavení. Zde se také zmiňuje o tom, aby vše bylo řízeno „auf meinen Nahmen als wirklichen Eigenthümers des Platzes“. Podepsán je Franz Benda, Königl. Kammer Musicus. — V podání z 26. ledna 1755 v Postup. žádá Frant. Benda presidenta komory, aby se ho kolegium ujalo ve sporu s novoveskými sedláky. Odvolává se na to, že ho vzdělání darovaného pozemku stálo již 1000 tol. — Nejdlejší je podání z 26. června 1755 v Postupimi, kde se Frant. Benda obrací na komoru se žádostí o rozhodnutí sporu s novoveskými sedláky. Spor záležel v tom, že si sedláci činili právo na pozemek Bendovi darovaný, a že tam hospodařili jako na svém. Protože pak Benda nenašel zastání u postupimského úřadu, žádá komoru, aby u tohoto úřadu zakročila, „damit ich auf solche Weise nicht fernherhin turbiret, noch weniger mich genöthiget sebe, Sr. Königl. Maj. allerhöchste Persohn Selbst zu behelligen“. Podepsán je Franz Benda, Königl. Cammer Musicus.

tragickém zákonu emigračním přinesla sice cizímu organismu mnohonásobný užitek, ale sama aby se nakonec v cizí krvi rozplynula.

Otec Benda zemřel rok potom 1757, matka 1762. Téhož roku zemřel také bratr Františkův Viktorin, tkadlec⁹². Zůstali jenom Bendové-muzikanti. Jiří nebyl již svědkem těchto let, neboť koncem dubna 1750 opustil Berlín, aby si jinde v Německu našel svůj vlastní nový domov.

Na povahu Jiřího mělo to vše, co souviselo s emigrací, jistě hluboký vliv. Je nutno zde znovu předeslati, že Jiří Benda byl ve svých zralých letech povaha hluboce založená, reflexivní a že to byla osobnost, která si vždy dovedla uhájiti svou nezávislost, i ve svém služebním poměru. Tato nezávislost mu byla nade vše, takže neváhal i obětovati své pevné postavení, jen aby si nezahlavil ve své lidské a umělecké cti. Byl umělec hluboce přemítavý a myslivý, jenž dovedl s inspirační vášnivostí spojovati rozmysl a pevně promyšlený plán. Tento rys jej vedl k jeho všestrannému zájmu o otázky, jež zejména hýbaly Evropou, později o nové myšlenky filosofické a o nové události politické, hlavně francouzskou revoluci. Ba dokonce v posledních letech svého života neváhal těmto zájmům obětovati svou tvorbu. Máme-li tedy na mysli pozdější postavu tohoto samorostlého myslitele, který má tak význačné rysy z typu našich písmáků, jenže písmáka, jenž poznal vlivem svého prostředí nejnovější proudy osvícenského myšlení a vyrovnal se s nimi po svém, pak nelze v celé té myslivé, reflexivní a přemítavé osobnosti Jiřího neviděti hluboký rys rodinný, jež mu vtiskli jeho rodiče. Tito tajní evangelíci, pronásledovaní pro své přesvědčení, nebyli všední lidé, jak o tom již svědčí celý jejich osud i to, že z nich vyrostli umělci tak nevšední, jako byl František a Jiří. Měli pevné mravní zásady, podle nichž vedli také své děti. František je charakterisuje ve své autobiografii jako „spravedlivě založený“ a jinde vypravuje, kterak mu na cestu do Vídně dali naučení, aby se varoval pití, hry v karty a nevěstek (Hurerey)⁹³. Otec Jan Jiří a matka Dorota jsou tak krásným do-

⁹² Tak zaznamenává Frant. Benda v Autobiografii.

⁹³ Lebenslauf 189.

kladem lidových písmáků-evangeliků. A tento rys se projevil v jejich synu Jiřím, jenže byl zde vlivem kulturního prostředí zúrodněn, prohlouben a rozmnožen. A jestliže Jiří vlivem pobytu v jesuitské koleji ztratil na čas tuto spojitost s rodinnou tradicí, pak jí v novém prostředí berlínském ve zvýšené míře zase nabyl a ji obnovil. To, co získal v koleji, se mu neztratilo a přineslo své ovoce na jiném poli. Utajený hlas rodinné krve, jenž se pak znovu přihlásil, dovedl všechny dotavadní zkušenosti uvést v soulad.

Tak se z domácí tradice písmácké a muzikantské a ze studijních poznatků jičínských vytváří ve dvacetiletém Jiřím nová umělecká osobnost. Ale to se již děje na cizí půdě, uprostřed nové kultury dotud nepoznané.

---

2. Berlín.

Sotva lze si pomyslet větší rozdíl, nežli byl ten, když mladý Benda přišel z jesuitské koleje rovnou do hlavního města Fridricha II. Ze země ovládané církevně-politickým absolutismem, do země osvícenské monarchie. Ze státu, v němž absolutní vláda katolicismu byla slučována s životními zájmy státními, do státu protestantského, jehož panovník za hlavní svou maximu si určil všestrannou náboženskou toleranci. Z ovzduší, naplněného barokními tendencemi a kultem barokního afektu, na půdu rozvázného osvícenského racionalismu. A konečně z prostředí malého venkovského města do rušného centra státního, které právě tehdy prožívalo rychlým tempem svůj mladý a proto právě tak čilý vzrůst.

Příchod do Berlína otevřel Bendovi zcela nový svět, který by byl nikdy nepoznal, kdyby byl zůstal v hranicích státu Karla VI. Ani Vídeň nebyla by mu mohla přinésti tolik nových obzorů jako Berlín, neboť tam byl by poznal nanejvýše větší bohatství barokní kultury, ale barokní kultura, v níž dotud jedině žil, byla by to v podstatě stále. Naproti tomu však v Berlíně je vržen do samého ohniska zcela nového kulturního pásma, jehož dotud neměl možnosti poznati v našich zemích, do kultury vyrůstající z ducha francouzského osvícenství. Byla to kultura formově sice ne tak vyspělá a nádherná jako vrcholný barok těchto let, ale zato myšlenkově tím intenzivnější a průbojnější. Vedle barokní kultury, jež ve svém vrcholném stadiu jevila v té době již zřejmé znaky nutného rozkladu a vyžívání, je zde mladá kultura sice ještě ne zcela vyvinutá, ale tím bouřlivěji se hlásící k životu. Jí patří budoucnost. V tomto rozdílu skvělé a okázalé, ale i stárnoucí barokní kultury a nově rašící, pokrokové kultury osvícenské je dána celá ta novost světa, do něhož vkročil mladý Benda rovnou a neočekávaně z jesuitské koleje.

Berlín byl právě v těchto letech ve stadiu mladistvého a svěžího vývoje moderního města, jež bylo naplněno stejně svěžím a mladým duchem současné francouzské kultury osvícenské. Rychlý a energický vzrůst města jevil se na všech stranách. Před necelými 100 lety se skládal Berlín z vlastního Berlína a čtvrti Cölln, ale r. 1691 přistoupila již čtvrt Friedrichstadt. 1645 měl Berlín i s Cöllnem jenom 1236 domů, ale 1749 již 5513 domů, tedy o 4277 více¹. Obyvatelů měl celý Berlín r. 1749 celkem 85.054, garnisonu s dětmi a ženami (21.905) v to nepočítaje. Poměr přírůstku obyvatelstva možno odhadnout podle poměru počtu křtů a úmrtí (i s garnisonou), jež se jeví takto: r. 1712—15 bylo průměrně sňatků 649 a pohřbů 2196, r. 1739 sňatků 800 a pohřbů 3623, r. 1748—50 sňatků 929 a pohřbů 4124². Tyto cifry nejlépe ukazují rychlý vzestup počtu obyvatelstva v Berlíně za prvních desíti let vlády Fridrichovy. Přichází tedy Jiří Benda se svou rodinou do města sice mladého, které nemá ještě svou ustálenou tradici, ale zato do města, kde vše raší mladým a nadmíru čilým životem.

Tomuto hbitému rozvojovému ruchu dal pak nový vnitřní smysl král Fridrich II.

Jiří Benda jako člen král. pruské kapely dostává se do svého ohniska kulturního života, jež se vytváří kolem Fridricha II. Právě doba, kdy tam Benda přichází, znamená první a proto také tak svěží náběh k nové kulturní politice, která za předchozího panovníka Fridricha Viléma I. byla zcela zanedbána. Fridrich Vilém I. byl tvrdý a vojácký panovník, hrubozrný Němec, pracovitý sice a soustavný, ale nikterak geniální, který se netajil svým pohrdavým despektem k vědám a uměním, pohlížeje útrpně na členy vědecké akademie jen jako na „dvorní blázny“³. Naproti tomu přinášel Fridrich II. zcela nového ducha do své residence, ducha odchovaného francouzskou kulturou literární. A tak rázem zavládl na dvoře nového panovníka zcela nový směr, který ostatně bylo možno

¹ Joh. Pet. Süssmilch, Der königl. Residenz Berlin schneller Wachsthum u. Erbauung. Berlin 1752, str. 11. Süssmilch se opírá o úřední zprávy a má proto cenu pramene.

² Tamtéž, 28 a násl.

³ L. Geiger, Berlin 1688—1840, I¹ 225 a násl.

s určitostí předvídati ze zálib Fridrichových, dokud byl ještě korunním princem.

Právě léta po ukončení druhé slezské války a pak od míru cášského až do vypuknutí války sedmileté znamenají pro dvůr Fridrichův léta kulturně nejpłodnější. V této době se stává Sanssouci i Berlín ohniskem nového hnutí osvícenského v Evropě. Poněvadž po válce sedmileté stárnoucí král ztrácí už bývalý zájem o současné duševní hnutí, znamenají ona léta v této věci nejintenzivnější období z celé jeho vlády. A právě část této doby (do r. 1750) prožívá mladý Benda v Berlíně.

Fridrichem II. přichází do Berlína panovník, který při svém diletantismu, jenž je tak příznačný pro tuto dobu salonů, přináší s sebou nezvyklé vzdělání, jež si osvojil za pobytu v Rheinsberku hlavně studiem francouzské literatury a Wolffovy metafysiky⁴. Ale pro ovzduší potomního královského dvora nejdůležitější byl známý styk Fridrichův s Voltaiem, jenž se v korespondenci začíná již 8. srpna 1736⁵. Fridrich se stává nadšeným voltairiánem a ještě před svým nastoupením a ani jako král s tohoto svého přesvědčení nikterak neslevil. Voltairův příchod do Postupimě 20. června 1750 Benda sice již nezažil⁶ — tehdy byl již v Gotě —, ale ducha Voltairova měl příležitost poznati u královského dvora velmi zblízka.

Tak v Berlíně zavládlo od 1740 voltairovské osvícenství. Myšlenky Lockovy, jež Fridrich poznal prostřednictvím Voltairovým, a Voltairův racionalistický diletantismus vyplňují atmosféru Fridrichova dvora. Král byl do té míry v zajetí Voltairova ducha, že ve svém osvícenství utkvěl toliko na tomto stupni a dále nedospěl. Na Voltaira pohlíží nekriticky jako na posledního reprezentanta klasické literatury francouzské, kdežto pro novější myšlenky, jež přináší Diderot, Helvetius a Holbach a na druhé straně Rousseau, nemá porozumění a odmítá je často velice příkře. Ale i toto jednostranně a dosti úzce pojaté osvícenství znamenalo pro tato léta něco nového. Bylo to zanesení francouzského raciona-

⁴ R. Koser, Fr. d. Gr. als Kronprinz, 1901, 125 a násl.

⁵ Koser-Droysen, Briefwechsel Fr.'s des Gr. mit Voltaire. Publ. aus d. Preuss. Staatsarch., sv. 86, 1911.

⁶ Předtím navštívil Voltaire krále do r. 1743 celkem čtyřikrát.

lismu osvícenského na půdu, kam dotud neproniklo. Pro Bendu pak toto ovzduší znamenalo přímo zjevení.

Voltaireovství a studium spisů Lockových způsobilo, že zavládl kolem Fridricha II. zcela nový duch v poměru k monarchismu a k otázkám církevně-politickým. Jak veliký byl rozdíl mezi barokní monarchií Karla VI., v níž ve smyslu anglických státovědeckých teorií Hobbesových a Bolingbrokeových vše mělo sloužiti nejvyšší moci císaře z boží milosti, a mezi osvícenským monarchismem Fridricha II., který si své panovnické poslání rozřešil theoreticky ještě jako korunní princ ve svém *Antimacchiavellim* („le premier domestique“)! To byly kontrasty, které se musily vrýti v mysl každého vnímavého pozorovatele, jenž přišel z našich zemí v blízkost dvora Fridrichova. A ještě více jistě pocítil Benda tento rozdíl v poměrech náboženských.

Fridrich sám již jako korunní princ kolem 1737 se odvrátil od pozitivního náboženství⁷. Vlivem Lockovým a Voltaireovým byl přiveden k deismu. Náboženství Ježíšovo bylo podle něho čistý deismus. Voltaire sám nazýval Fridricha „králem deistů“. Při tom fanatismus náboženský považoval za nebezpečný, protože způsobuje pronásledování. To, jakož i jeho filosofický skepticismus, v němž byl utvrzen studiem Bayleova *Dictionnaire historique et critique*, přivedlo Fridricha k zásadě naprosté náboženské tolerance. „Je suis très persuadé qu'il faut laisser à chacun la liberté de croire ce qu'il lui paraît croyable.“ „Je laisse chacun adorer Dieu comme il le juge à propos, et je crois que chacun a le droit de prendre le chemin qu'il préfère pour aller dans le pays inconnu du paradis ou de l'enfer.“ „Alle Religionen seindt gleich und guth wan nuhr die Leute so sie profesiren, ehrliche Leute seindt, und wen Türken und Heiden kähmen und wolten das Land pöpliren, so wollen wier sie Mosqueen und Kirchen bauen“⁸. Těmito zásadami se král také řídil ve své církevní politice i ve všem ostatním jednání⁹. Postavme vedle toho edikty proti nekatolíkům v našich zemích a pronásledo-

⁷ Heinr. Pigge, *Die religiöse Toleranz Fr.'s d. Gr.*, 1899. 15. „L'on n'a pas besoin de Luther et de Calvin pour aimer Dieu.“

⁸ *Ibid.*, 41—42, 118.

⁹ Tak na př. i jeho poměr k jesuitům byl při všem odporu k nim rovněž tolerantní, což ukázal 1767, když byli vyhnáni ze Španělska. Způsob, jak se ujal Rousseau, ač ho nenáviděl, nebo jak učinil svým předčítatelem La Mettrie, ač s jeho materialismem nesoúhlasil, jsou toho doklady.

vání a výslechy evangelíků, které Benda dobře znal z vlastní rodiny, a pochopíme, jak nový svět se mu v této věci otevřel, když vstoupil v Berlíně do okruhu Fridrichova dvora.

Dům Fridrichův upoutal pozornost Bendovu také tehdejšími poměry královým k vědám. Stolový kruh v Sanssouci od r. 1747 a hlavně akademie věd, kterou z potupného úpadku za Fridricha Viléma I. chtěl nový král povznést k významu pařížské akademie, stávají se hlavními dokumenty tohoto nového ducha osvícenského. Benda byl ještě v Berlíně, když v srpnu 1745 přibyl z Paříže k berlínskému dvoru prezident akademie, přírodovědec Maupertuis, jenž se ujal svého úřadu, když se předtím nezdařily snahy Fridrichovy, aby na toto místo získal Wolffa¹⁰. Fridrichovi se skutečně podařilo, že ze své akademie vytvořil nejdůležitější středisko vědeckých zájmů hned po pařížské akademii¹¹.

Tyto všechny složky osvícenského ducha, jenž ovládl dvůr Fridrichův, působily zajisté na Bendu dojmem nadmíru mohutným, neboť zde se ocitl ve světě, který pro něho znamenal něco dotud zcela nového a nepoznaného. Že Benda nedýchal tuto atmosféru duševní svobody a duševního pokroku nadarmo a že myšlenky osvícenské u něho zapouštějí hluboké kořeny, to se projevilo zvláště v posledních letech jeho života, kdy se oddal svému filosofování a kdy pronáší myšlenky, jež jsou ohlasem fridericiánského osvícenství. Mezitím ovšem poznal osvícenství ještě také odjinud, a to v Gotě.

Francouzský duch, který tehdy zcela ovládl dvůr Fridrichův, byl rovněž něco, co dotud Benda nepoznal. Ve své domovině přišel ve styk s itáličtinou a s němčinou. Nyní však se ocitl v prostředí, kde němčina daleko ustupovala před francouzštinou. Je známo, že Fridrich již od svého 4. roku byl vychován takřka výhradně francouzsky svým vychovatelem Duhánem a že záliba pro francouzštinu se u něho vystupňovala v jednostranný její kult a k nepokrytému podceňování jazyka i literatury německé. Vyjadřovacím jazykem, v slově i písmě, mu byla francouzština. U jeho dvora vládla kultura vý-

¹⁰ Srov. Briefwechsel Fr.'s. d. Gr. mit Grumbkow u. Maupertuis, Publ. 72 str. IV a. A. Harnack, Gesch. d. Akad. d. Wissensch. zu Berlin, 1900, I, 247 a. násl.

¹¹ Vypsání „Preissaufgaben“, s nimiž začla akademie 1744 podle vzoru akademie pařížské, účastnila se přední jména, jako Euler, d'Alembert, Condorcet, Rousseau a j. (Harnack, I, 396.)

hradně francouzská. Tato nadvláda francouzského ducha je pro Bendu nejen něco nového, nýbrž je to něco, co také pro jeho potomní umělecké názory nabylo značného významu.

Jak rychle se Jiří Benda přizpůsobil tomuto novému osvícenskému ovzduší, nelze říci pro nedostatek dokladů. Je jisté, že přešoupil k víře protestantské, v níž také zemřel, že v posledních letech svého života vyslovuje názory deistické. Že se vzdal katolicismu již v Berlíně, je vzhledem k jeho služebnímu poměru v král. kapele a vzhledem k pozdějšímu kapelnictví u přísně protestantského dvora v Gotě jisté. Jeho svobodné zednářství má nepochybně své ideové začátky rovněž v tehdejší Berlíně a svůj vzor u Fridricha II., jenž byl rovněž zednářem.

Je nepochybné, že se v jeho myšlenkách, které pronáší kolem r. 1788 ve svých dopisech, jeví silný vliv myšlenek Voltairových a Fridrichových. Bylo by násilné, chtít hledati začátek těchto vlivů někde jinde nežli v době, kdy do sebe plnými doušky ssál ovzduší voltairovského fridericianismu. Tak na př. jeho skeptické stanovisko k otázce nesmrtnosti duše je přímý ohlas stejného stanoviska Fridrichova, který se vlivem Lockovým a Voltairovým vzdal své původní víry v nesmrtnost, pro niž dříve nacházel oporu u Wolffa. Fridericiánskou toleranci, která jistě na mladého Bendu učinila tak velký dojem, připomínají jeho slova z pozdější doby (kolem 1788): „Toleranz ist eine Pflicht, und wer sich ihr widersetzt, ist strafbar. Ueber die Intoleranz der Geistlichkeit, es sey in Frankreich oder in Deutschland, werde ich nie erstaunen.“ A stejně vliv Fridrichův prozrazuje Bendův deismus a jeho odpor proti atheismu. Podobně jako Fridrich ve svém „Examen critique du système de la nature“ polemisoval proti atheismu Holbachova materialismu, tak i Benda ve svých pozdějších letech píše: „Wer in Ansehung der Religion alles verwirft, um für einen starken Geist gehalten zu werden, den verachte ich eben so sehr, als ich mit demjenigen Mitleiden fühle, der, Teste David cum Sybilla, alle die Dogmata unserer lieben alten Kirchenväter für Gotteseingebungen hält¹².“ Je ovšem pravda, že

¹² Benda své názory o této otázce vyložil v dopisech z r. 1787 a 1788, otištěných v Schlichtegrollově Nekrologu na r. 1795 (vyšel 1798), II. sv., 322 a násl. Bendovy filosofické názory a jejich historická kritika budou rozebrány v 3. díle tohoto spisu.

Fridrichův *Examen critique* je až z r. 1770, ale to na věci podstatně nic nemění, neboť Fridrichovo ovzduší bylo již v letech Bendova pobytu v Berlíně naplněno těmito názory. Také Montaignův skepticismus se objevuje prostřednictvím Fridrichovým u starého Bendy. Montaignovo „*Que sais-je?*“, jež přejímá Fridrich II., objevuje se několikrát v dopisech Bendových z oné doby. „*Was weiss ich?*“, ptá se zde několikrát, cituje zřejmě montaignovskou skeptickou otázku.

Máme-li tedy na mysli, kterak se u Bendy v stáří ozývá zřejmý ohlas myšlenek Fridrichových, pak je přirozené, že první podněty k tomu našel Benda za tohoto svého pobytu v Berlíně, kdy byl obklopen atmosférou Fridrichových filosofických zájmů a kdy tímto ovzduším žil.

To pak platí ve zvýšené míře o Voltairovi. Benda sám přiznává v dopise z 15. února 1788, že čítal Voltairovy spisy, a Schlichtegroll o něm vypravuje, že nejraději čítal Voltaira a Rousseaua. K této zálibě ve Voltairovi mohl ovšem přijíti později v Gotě, kde dvůr byl rovněž voltairiánský. Ale začátky toho jsou nepochybně ve Fridrichově voltairiánství, které tehdy zcela opanovalo berlínský dvůr, zvláště před příchodem Voltairovým do Berlína v r. 1750.

Pro životní názor Jiřího Bendy znamenala berlínská léta hotový převrat. Z mladého umělce, vychovaného dotud barokní kulturou jesuitskou, stává se vlivem nového prostředí voltairovský a fridericiánský osvícenec. Odchovanec jesuitů si osvojuje zásady tolerance; samospasitelná víra katolická se bortí vlivem osvícenské skepse. Katolický dogmatismus, vštěpovaný jesuitskou kolejí, ustupuje osvícenskému deismu. A tak nové ovzduší osvícenského dvora Fridrichova dokonale přeformovalo nitro mladého Bendy právě v letech, která takové metamorfóze jsou nejprístupnější. V Berlíně se stává z Bendy nový člověk.

Tak na případu Bendově zároveň vidíme, jaký nový svět se otvíral našim emigrantům, kteří přicházeli z barokní monarchie, ovládané církevně-politickým absolutismem, do Fridrichova osvícenského státu. Kterak volněji a svobodněji se jim tam dýchalo! Bohužel, dálo se tak v cizích službách a za cenu velkého zeslabení domácích tvořivých sil.

Stejně pronikavý význam měl pobyt v Berlíně pro umělecký vývoj Jiřího Bendy. Dostává se zde do zcela nového prostředí, které svým mladistvým čilým ruchem dobře zapadá do tehdejšího celého kulturního života berlínského.

Existenčně byl Jiří Benda připoután ke královské kapele. Jejím členem se stal až v posledním čtvrtletí r. 1742. Proč byl angažován až půl roku po příchodu do Berlína, možno soudit z toho, co vypravuje František Benda ve své Autobiografii. Píše, že po příchodu své rodiny do Berlína vzal bratra Jiřího a Josefa k sobě, aby je učil hudbě. U Jiřího nelze ovšem tomu rozumět tak, jako by se teprve tehdy začal učit hudbě; víme již, že v Jičíně měl k tomu hojně příležitosti. Ostatně ten půlrok by byl k tomu nestačil. Znamená to, že se Jiří (s Josefem) u svého bratra Františka zdokonalovali ve hře houslové tak, aby mohli býti přijati do král. kapely. Že František při svém vlivném postavení prvního houslisty královského měl možnost své oba bratry umístiti v kapele, je samozřejmé. A tak v říjnu 1742 nastoupil Jiří Benda v kapele jako druhý houslista. Nebylo ho ostatně dříve ani tolik třeba, neboť teprve v prosinci 1742 byla otevřena opera v Berlíně, která vyžadovala zesílené kapely.

Pravidelný plat Bendův byl po celou dobu jeho služby v Berlíně 250 ř. tol. ročně. Tento plat byl mu takto stanoven dekretem z 24. srpna 1743, takže mu plynul od posledního kvartálu (Luciae) 1743, tedy kvartálně 62 ř. tol. 12 g. Za předechozí čtyři kvartály od konce 1742 do konce 1743 dostával více, a to kvartálně 75 ř. tol., tedy za tento rok 300 tol. Příčina toho se v účetním výkaze neuvádí. Snad bylo to odškodné Bendovi za onen půl roku, kdy se učil u bratra Františka. Uvedený plat 250 tol. ročně plyne Jiřímu pak pravidelně až do druhého kvartálu (Trinitatis) 1750, jímž se plat končí. Za červen je již jeho plat vakantní. Tehdy byl Jiří již v Gotě¹³.

V král. kapele nezaujímal Jiří Benda zvláště vynikající místo. Je jeden z ostatních hráčů. Budiž již předem řečeno, že o jeho činnosti v Berlíně nejsou zachovány takřka žádné zprávy. V těchto

¹³ Plat Jiřího Bendy je zaznamenán v *Rechnung über Einnahme und Ausgabe der Königl. Capell Bedienten* v pruském Haus-Archivu v Berlíně-Charlottenburku. (Rep. 19. Theater E No. 1.) Platový přehled je veden podle kvartálů.

letech Jiří Benda nevystupuje nijak do popředí. Působí jako houslista a klavírista a Schlichtegroll zvláště s chválou se zmiňuje o jeho hře na hoboj.

Zato však právě tato léta jsou nadmíru plodná pro jeho umělecký vývoj. Nutno tak souditi z toho, že hned, jakmile vystupuje se svými skladbami v Gotě po r. 1750, ukazuje se v nich jako hotový skladatel, bezpečně ovládající svůj styl i výraz. Je až překvapující, jak první zachované skladby z doby po r. 1750 ukazují technickou a výrazovou pohotovost a pregnanci Bendovu. To však je dokladem toho, že předcházela intenzivní vývoj umělecký, jehož dokumenty bohužel nejsou dosud bezpečně známy. Zato však možno z pozdější fysiognomie Bendovy, jak se jeví v jeho dílech, dobře poznati, co z tehdejší hudby v Berlíně, jíž byl obklopen, naň nejvíce působilo a co nejvíce vytvářelo jeho skladatelskou individualitu.

Hudební Berlín byl od nastoupení Fridricha II. v prvním mladickém elánu vývojovém, který měl tím radostnější a životnější ráz, čím více byl za předchozí vlády Fridricha Viléma I. zanedbáván¹⁴. Berlínský dvůr v této věci měl mnoho co doháněti za ostatními dvory německými, o pařížském a vídeňském ani nemluvě. V době, kdy v Drážďanech, Mnichově a Brunšviku platila opera za nezbytnou část dvorského života, tehdy se Fridrich Vilém I. spokojuje svým tabákovým kolegiem, polními trubači a bandou hoboistů. Teprve od 1740 nastává zde radikální změna. Fridrich II., sám diletant ve hře na flétnu a v komposici, měl k hudbě blízký osobní vztah. Hudba byla mu potřebou a nezapomínal na ni ani v době svých válečných podniků. Ještě jako korunní princ v Rupinu a Rheinsberku učil se hře na flétnu u Quantze, jenž k němu dojížděl z Drážďan, a obklopil se tam kapelou, jíž v čelo postavil Karla H. Grauna. Členy této kapely byli již tehdy Jan Gottl. Graun a Frant. Benda¹⁵. Je pak přirozené, že svou osobní zálibu v hudbě uplatnil Fridrich II.

¹⁴ Prvním činem Fridricha Viléma I., když nastoupil 1713 vládu, bylo to, že rozpustil dvůr svého předchůdce Fridricha I. a s ním také skvělou kapelu. Po celou svou vládu pak vystačil s bandou trubačů a hoboistů. (O kapele v době kurfiřtské a za prvního krále viz C. Sachs, Musik und Oper am kurbrandenburger Hofe, 1910.)

¹⁵ G. Thourer, Friedrich der Große als Musikfreund und Musiker, 1898, 19 a násl.

ještě více po svém nastoupení. Svou kapelu rozmnožil na 40 členů, takže se tím vyrovnal dotavadní přední německé kapele v Drážďanech. Získal ještě před svým nastoupením pro kapelu Karla Filipa Eman. Bacha a 1741 J. J. Quantze. Tak se stala rázem jeho kapela vedle drážďanské umělecky nejvýznamnější v Německu a právě léta, kdy zde žije Jiří Benda, znamenají dobu největšího rozvoje veškerého hudebního života na Fridrichově dvoře, zvláště když od cášského míru, od druhé polovice října 1748, mohl se Fridrich tím nerušeněji věnovati svým zálibám ve svém nedávno dostavěném Sanssouci. Právě tato doba znamená pro Berlín začátek zcela nového a dotud netušeného ruchu hudebního. Jestliže před 1740 Berlín jako hudební město neměl významu a stál daleko za jinými residencemi, jako byl Mnichov, Drážďany, Brunšvik s Wolfenbüttele, nebo opera v Hamburku, nastala naproti tomu od 1740 náhlá změna tak, že se Berlín nejen brzy vyrovnal dotud nejskvělejší dvorské opeře drážďanské, nýbrž vytvořil si na základě svého nového hudebního života i vlastní skladatelskou školu, která se začíná právě v této době důrazně uplatňovati v evropské hudbě. Vše v Berlíně tehdy takřka raší tímto svěžím, jarním a mladistvým hudebním životem. Na všech stranách lze pozorovati nové podněty, nové činy. Za začátek tohoto života možno považovati založení prvního stálého operního divadla v Berlíně.

Osobní záliba králova, jež zde především rozhodovala, nesla se k italské opeře. Je zajímavé, že Fridrich II., ačkoliv v literatuře a filosofii byl v jednostranném zajetí francouzské kultury, neměl rád francouzskou hudbu a uznával jedině hudbu italskou, především italskou operu. V tom byl nepochybně vliv současné dvorské kultury barokní, v níž italská opera měla vždy přední místo. Byl v tom také utvrzován svým učitelem J. J. Quantzem, jenž byl odchovancem italské hudby¹⁶. Za těchto okolností měl král

¹⁶ Na své italské cestě 1724—1727 studoval Quantz v Římě u Gaspariniho, v Neapoli se sešel s Hassem a poznal osobně Aless. Scarlatiho, seznámil se s L. Vincim a Porporou, tedy s předními mistry neapolské opery. (Autobiografie Quantzova v Marpurgových Historisch-kritische Beyträge zur Aufnahme der Musik, I. sv., Berlin 1754, 199.) Při zcela neobvyklé oblibě, které se těšil Quantz u Fridricha již v Rheinsbergu a zvláště v Berlíně od 1741, je zároveň jeho vliv na hudební názory Fridrichovy zcela přirozený. Ostatně tento vliv ukazují zvláště výmluvně skladby Fridrichovy.

za první čin, jenž by na venek dokumentoval, že se Berlín stává novým střediskem italské opery, založení samostatného operního divadla a operního ensemblu.

Jiří Benda přišel zde takřka k hotovému. Při jeho příchodu do Berlína v březnu 1742 byly již přípravy k otevření opery v plném proudu. 1740—1741 angažoval K. H. Graun v Itálii zpěváky pro operu, v létě 1741 celý ensemble, získaný Graunem v Benátkách, Římě, Neapoli a Miláně, se objevil v Berlíně, současně se staví budova a již 13. prosince 1741 je provedena na provisorní scéně v králov. zámku Graunova opera *Rodelinda*¹⁷. To byla předzvěst.

Operní divadlo bylo otevřeno 7. prosince 1742 Graunovou operou *Cesare e Cleopatra*. Od toho dne prožívá berlínská opera až do vypuknutí sedmileté války 1756 dobu svého nejskvělejšího rozvoje. Je zde vytvořena typicky dvorská opera, která skvělostí výpravy zastiňuje dokonce drážďanskou operu, dotud přední z německých dvorů. Byla v tom osobní ctižádost Fridrichova, aby se jeho opera rázem postavila v čelo ostatních oper německých.

Jiří Benda jako člen kapely byl blízkým svědkem tohoto rozvoje a prožívá s operou právě její nejplodnější léta. Dostává se tak náhle doprostřed něčeho, čeho mu dotavadní život nepřinesl. Opera mu sice z Čech nemohla býti neznáma, ale nezapomínejme, že tehdy operní život v Praze a v okruhu Sporekova baroka byl značně konservativní, takže nový směr neapolské opery tam nepronikal, nehledě k tomu, že se výpravou nemohla Sporekova opera měřit s residenční operou Fridricha II. Benda je zde stržen touto mohutnou vlnou

¹⁷ Srovn. L. Schneider, *Gesch. d. Oper in Berlin*, 1852, 65. — A. E. Brachvogel, *Gesch. d. kön. Theaters in Berlin*, I. sv., 1877, 97. — Alb. Mayer-Reinach, *C. H. Graun als Opernkomponist*, S. J. Mg. I, 1900, str. 455. Podle Schneidra a Brachvogla také Thouret. — Starší knížka Vil. Kothe, *Friedrich der Grosse als Musiker* (Braunsberg 1869) je bezcenná kompilace ze Schneidra, Ledebura, Marpurga, Zeltra a Bittra (C. Ph. M. Bach). — Že ono první představení mělo ještě známky začátečnických rozpaků a nehotovosti, svědčí Fr. Chr. Genderova relace z 16. prosince 1741 o představení *Rodelindy*: „Weil es das erstemal war, so ging es eben nicht allzu accurat zu, wie dann darzwischen die Ballets fehlten, weiln die dazu beschriebene Tänzer sich unterwegs annoch befinden. Indessen war Alles sehr stark illuminiret und die Kleider der Acteurs sowohl als das Theatrum sehr schön und gut decoriret.“ (Briefe aus der Zeit des ersten schles. Krieges, 247.)

nového operního života. Byl ho účasten nejen jako hráč v operním orchestru, nýbrž i jako cembalista, jenž studoval se zpěváky partie a měl tak příležitost vniknouti do tajemství italského pěveckého umění¹⁸. Je tedy samozřejmé, že mladistvá životnost tohoto nového prostředí uměleckého měla na formaci jeho umělecké osobnosti vliv zvláště pronikavý. Jaký směr ovládal tedy v této době berlínskou operu?

Rozhodující byl pro ni osobní vkus Fridrichův. Ten pak byl do značné míry určován rivalitou berlínského dvora s drážďanským, která byla přenášena i na poměry hudební. Fridrich chtěl mít svého vlastního, dvorského skladatele operního, podobně jako tehdy Drážďany měly svého Hasseho. Našel jej v maěstru své kapely K. H. Graunovi, jenž již jako tenorista brunšvické opery (od 1724 do 1735) napsal pro tuto scénu šest oper¹⁹. Graun pak od své první berlínské opery Rodelindy 1741 až do vypuknutí sedmileté války 1756 byl hlavním a téměř jediným operním skladatelem v Berlíně²⁰. To pak dává berlínské opeře zcela zvláštní ráz, jímž se liší od tehdejších dvorských oper; je způsoben tím, že je repertoire jednostranně a takřka výhradně ovládan jediným skladatelem. Není pochyby, že tato svéhlavá operní politika Fridrichova způsobila, že berlínská opera při vši výkonné čilosti a nádheře ve výpravě umělecky byla příliš jednostranná. Byl v tom nepochybně nedostatek operní tradice, té tradice, o níž se mohly opíratí jiné tehdejší dvorské scény. Tak na př. vídeňská opera byla před r. 1736 rovněž ovládána Ant. Caldarou, ale nikoliv do té míry, aby se vedle něho neuplatnili jiní skladatelé, jako J. J. Fux, Porsile, Fr. Conti a j.²¹. Podobně v brunšvicko-wolfenbüttelské opeře se křížoval směr opery italské s operou německou z Hamburka a s operou francouzskou.

Ba dokonce i menší operní scény byly repertoírně mnoho-

¹⁸ Reichardt v Lyceum der schönen Künste, Berlin 1797, 145 vypravuje, kterak Benda studoval se slavnou zpěvačkou Astrou arie a kterak si z ní tropil muzikantské žerty.

¹⁹ Friedr. Chrysander, Gesch. der Braunschweig-Wolfenbüttelschen Capelle und Oper (Jahrbücher für Musik. Wissenschaft, I, 1863, 276 a násl.), A. Mayer-Reinach, l. c. 456 a násl.

²⁰ V té době napsal pro berlínskou operu celkem 27 oper.

²¹ Srovn. repertoire vídeňské opery u Al. Weilena, Zur Wiener Theatergeschichte, 1901.

stranné²². Proto ona repertoírní jednostrannost berlínské opery byla její zvláštností.

V době, kdy Benda žil v Berlíně, bylo provedeno od Grauna celkem 15 oper²³. To znamená, že taková Graunova opera byla v sezoně několikrát opakována. Tak na př. opera *Cesare e Cleopatra* byla po premiéře 7. prosince 1742 provozována týdně dvakrát až do ledna 1743²⁴. Mimo to v březnu 1744 byla opakována *Rodelinda* z r. 1741 a v létě toho roku *Catone a Artaserse*, jež byly dávány v lednu téhož roku, takže tím ono ovládání repertoíru Graunem bylo ještě silnější.

Ze současných významných skladatelů operních objevuje se na repertoíru v těchto Bendových letech jediný *J. A. Hasse*, avšak s pouhými dvěma operami: *La clemenza di Tito* (11. I. 1743) a *Arminio* (v lednu 1747). Nebyla to však tehdy nejnovější díla Hasseova. *La clemenza di Tito* byla provedena 17. I. 1738 v Drážďanech a *Arminio* 7. X. 1745 rovněž v Drážďanech²⁵. Provedení těchto dvou oper Hasseových mělo zase důvod v osobní zálibě Fridrichově, jenž 1742 poznal drážďanského mistra, oblíbil si jeho hudbu a při obsazení Drážďan 1745 dal si provést jeho *Arminia*²⁶. Když pak 1753 Hasse osobně zavítal do Berlína, aby byl přítomen provedení své opery *Didone abbandonata*, nebyl již Benda tu.

Vedle Hassea a Grauna — nepřihlížíme-li k pastorele z r. 1747, k němuž přispěli svou hudbou vedle krále Fridricha Graun, Quantz a Nichelmann — přešel přes scénu v této době jediný berlínský skladatel

²² Příklad z našich zemí podávají Jaroměřice.

²³ Jsou to: *Cesare e Cleopatra* (při otevření operního divadla 7. prosince 1742), *Artaserse* (2. XII. 1743), *Catone in Utica* (6. I. 1744), *Alessandro nelle Indie* (21. XII. 1744), *Lucio Papirio* (5. I. 1745), *Adriano in Siria* (29. XII. 1745), *Demofonte* (17. I. 1746), *Cajo Fabricio* (2. XII. 1746), *Le feste galanti* (zač. IV. 1747), *Cinna* (1. I. 1748), *Europa galante* (27. III. 1748), *Ifigenia in Aulide* (13. XII. 1748), *Angelica e Medoro* (27. III. 1749), *Coriolano* (19. XII. 1749), *Fetonte* (31. III. 1750). — Repertoír berlínské opery přináší po prvé *Marpurg* ve svých *Beyträge*, I. sv. 1754, str. 80 a násl. Tento repertoír je sestaven podle sdělení skladatele J. Fr. Agricoly, člena král. pruské kapely. Zde jsou data doplněna podle Schneidra, Brachvogla a Mayer-Reinacha.

²⁴ Schneider, 86.

²⁵ Viz seznam Hasseových děl, jež podává C. Mennicke v knize *Hasse und die Brüder Graun als Symphoniker*, 1906, 493 a násl.

²⁶ Thouret *Friedrich d. Gr. als Musiker*, 60—61.

Christ. Nichelmann se scénickou serenádou „Il sogno di Scipione“ (v březnu 1746). Byla to epizoda neznamenající nic.

Žil tedy Jiří Benda uprostřed tohoto jednostranného „graunismu“ berlínské opery. Co zde získal?

Je jisto, že mladý Benda, který přišel z menších poměrů domácích do této residence, naplněné novým životem, zprvu sotva pocítil jednostrannost repertoaru. Graunova hudba se mu stává novým světem, v nějž je vržen; stává se mu novou školou. A tu Bendovi, který tam vkročil z ovzduší, naplněného barokním pathosem hudebním, znamenal Graun něco nezvyklého. Graunova hudba zřetelně prozrazuje, že jejím pramenem nebyl jenom Ant. Lotti a Heinichen v Drážďanech, nýbrž hlavně a především Reinh. Keiser a Schürmann, jejichž hudbu poznal v Brunšviku. Graun nebyl silná tvůrčí individualita a nikdy bych ho nekladl, pokud znám jeho partitury, vedle Hassea. Mám za to, že v dosavadní hudební historiografii německé byl Graun příliš přeceňován. Byl skladatel, který si dovedl obratně osvojit formové a výrazové prostředky svých současníků a měl při tom bystrý úsudek pro to, co bylo nejen nové, nýbrž co mělo i budoucnost. Proto Graun zanechává brzy pathetického tónu barokní opery a přiklání se k lehčímu hudebnímu výrazu, jak jej našel u Keisera. Právě tento skladatel svou svěží a prostou melodikou nejvíce působil na Grauna. A tak se Graun dostal do té hudební atmosféry, která se svou prostou sensibilitou odráží od pathetické mluvy italské opery a připravuje tak hudební výraz typický pro klasicismus. To byly tóny, v nichž Benda našel mnoho nového, i když nebyly u Grauna původní. Na onu prostou, samorostlou zpěvnost položil Graun jednostranně důraz. Hudební struktura jeho oper je značně řídká. Jeho hudební myšlení je v základě homofonní; upíná se ke svrchní melodii a k basu. Reálný život více hlasů je v jeho operách vzácností. Po stránce struktury hudební jde tedy Graun zcela po proudu současné upadající opery neapolské. Jeho forma operní rovněž nepřináší v základě nic nového. Jmenovati Grauna s Hassem jakožto reformátory neapolského typu operního neodpovídá pravdě. Graun daleko nedosahuje té dramatičnosti scén, jakou dovede vytvořit Hasse nebo Traetta. Graunova opera je běžný typ neapolské opery z této doby. To, že Fridrich II. dával svou operu ovládati

tak dlouho tímto jediným skladatelem, svědčí nejlépe o jeho hudebním diletantismu a hudebním obzoru nepříliš širokém.

Jen v jedné formě našel Benda u Grauna něco nového, co v dalším jeho vývoji uměleckém nabylo velkého významu. Je to *recitativo accompagnato*. Není tím však řečeno, že Graun byl zvláště vynikající mistr doprovázeného recitativu²⁷. I zde si Graun jenom s porozuměním a obratně osvojil tento nejučinnější prostředek dramatického výrazu, jež našel v tak vynikající míře u Hassea. Jeho *accompagnata* jsou sice obratná, ale poměrně nečetná a nikterak zvláštních kvalit hudebně-dramatických. Ale pro Bendu byl tehdy tento Graunův recitativ něco nového. Máme-li pak na mysli, že Benda měl již v povaze vyvinutý smysl pro dramaticčnost a že tento smysl byl ještě více vytříben v jičínské koleji, pak pochopíme, že v Graunových *accompagnatech* našel prostředek, jenž se jeho umělecké povaze musil zdát nejbližší. To dokazuje jeho další vývoj: v jeho chrámové kantátě z doby po r. 1750 a zvláště v jeho melodramu znamená *accompagnato* stylovou složku nad jiné významnou. Její kořeny jdou z Graunovy opery.

Pro vývoj dramatické osobnosti Bendovy je daleko důležitější setkání s dílem Hasseovým. Hasse přinášel zde pro Bendu velmi cenný doplněk. Zde poznal Benda eminentně dramatického skladatele, který dovedl i v hranicích neapolské opery dosáhnouti mohutných dramatických účinků. Vedle obratného eklektika Grauna setkal se zde s vyhraněnou individualitou. U Hassea poznal nejen větší účinnost jeho *accompagnata*, nýbrž nadto dramatický život celých scén a arií. Jestliže Graunova arie nevybočuje z běžného průměru, dovede naproti tomu Hasse svou arii dramaticky oživit a zvýraznit²⁸. Provedení pouhých dvou děl Hasseových za Bendova berlínského pobytu zde nerozhoduje. Jméno Hasseovo bylo v Berlíně příliš dobře známo v té době a Benda jeho díla studoval i po odchodu z Berlína. Zcela jistě dramatický výraz Bendův z pozdější doby je daleko bližší Hasseovi nežli Graunovi. Možno tedy poměr vlivu Graunova a Hasseova stanovit tak, že Graun byl první, který zaujal Bendu svým prostším a přirozenějším hudebním výrazem a svým accom-

²⁷ Za takového považuje Grauna Mayer-Reinach, 490.

²⁸ Tento význam Hasseovy arie analyzuje nejnověji Rud. Gerber v práci „Der Operntypus J. A. Hasses“, 1925.

pagnatem. Ale právě v dramatičnosti opery byl vliv Graunův překonán vlivem Hasseovým tehdy, jakmile Benda poznal dílo Hasseovo. V každém případě pak kořeny potomního Bendova dramatického stylu rostou z ovzduší berlínské opery.

Balet berlínské opery sám o sobě nebyl Bendovi nic nového; v jesuitských hrách se tančil balet. S berlínským provedením to ovšem nebylo možno měřit, neboť balet berlínské opery byl ve své choreografické části francouzský²⁹. Pro další vývoj Bendův, zvláště pro jeho melodram, je však důležité to, že v Berlíně po prvé poznává *pantomimický balet* a dokonce že se zde setkává s thematem, které bylo později řešeno po prvé Rousseauem melodramatickou formou a které také Benda zpracoval melodramaticky: s baletem *Pygmalion*. Byl proveden 29. prosince 1745 v meziaktí Graunovy opery *Adriano in Siria*³⁰. Tak poznává zde Benda nové dramatické možnosti hudby a nový styl hudebně dramatický, který tehdy byl na začátku svého rozvoje a který znamená jednu ze stylových složek v pozdějším melodramu.

A konečně přináší berlínská opera Bendovi ještě jeden poznatek, který se v pozdějším jeho díle uplatnil. R. 1748 dostala berlínská opera seria cenný doplněk v *intermezzu*, které bylo provozováno v „městském zámku“ v Postupimi od polovice března³¹. Činnost tohoto intermezza postupimského je poměrně málo známa. Zde se setkal po prvé Benda m. j. se slavným intermezem Pergolesiovým *La serva padrona*. Tento poznatek má význam nejen pro potomní jeho intermezzové skladby, nýbrž i jako stylová složka jeho pozdějšího singspielu.

Tak ovzduší berlínské opery, v němž Benda žije, přináší mu první cenné podněty pro jeho další tvůrčí vývoj. Některé z nich (hudební kvality Graunovy, *accompagnato*, dramatický význam Hasseův) uchycují se v jeho nitru ihned a přinášejí své ovoce při nejbližší příležitosti. Jiné (*pantomimický balet*, *intermezzo*) znamenají zatím nové poznatky, které se ukládají pod prahem tvůrčího vědomí Bendova, aby se přihlásily až tehdy, kdy se k nim přidruží

²⁹ Francouzský baletní ensemble v čele s Poitiersem přibyl do Berlína začátkem srpna 1742. (Brachvogel I, 98.)

³⁰ Brachvogel I, 126. *Pygmalion* tančil Lany, *Psychu* slavná *Barbarina*.

³¹ *Tamtéž*, 132 a násl. Na tato intermezza upozorňují ještě 1754 *Marpurgovy Beyträge* III, 76.

pozdější podněty. Ve spojení s nimi pak budou společně utvářeti další rysy jeho umělecké osobnosti. Benda však ani v tomto prvním návalu zevních uměleckých podnětů není pasivní v tom smyslu, že by byl prostě determinován prostředím berlínské opery. Jeho tvůrčí osobnost se jeví v tom, kterak si své stylové složky vybírá. Jeho pozdější dílo ukazuje, že se obracel důsledně ke složkám nejdramatičtějším. V tomto výběru pak dokumentuje Benda základní rys svého tvůrčího organismu: svou individuální dramatičnost.

V Berlíně přišel Benda také do zcela nového prostředí hudby instrumentální. Bylo dáno především král. kapelou, v níž hrál. Zde se dostal do denního styku s hlavními representanty t. zv. „berlínské“ čili „severoněmecké“ školy instrumentální, která se právě v těchto letech začala tvořit v Berlíně jakožto individuální směr, odlišný od školy mannheimské nebo vídeňské. Bylo to tím významnější, že tato škola byla v letech Bendova berlínského pobytu v prvním svém rozvoji a vystupovala proto tím uvědoměleji. Střediskem této školy byla jednak kapela, jednak soukromé koncerty po způsobu hudebních kolegií, které byly v té době pořádány u některých hudebníků berlínských, jako u Joh. Gottlieba Janitsche, rodáka ze Svídnice, člena král. kapely, u něhož každý pátek byly pořádány hudební akademie³². Naproti tomu dvorní koncerty Fridrichovy neměly zde významu, neboť král s diletantskou setrvačností lpěl na vadnoucích skladbách Quantzových a ovšem i vlastních. V čele berlínské školy stojí Joh. Gottlieb Graun, bratr operního skladatele. K němu se druží jeho žák Frant. Benda, Karel Filip Emanuel Bach, od r. 1740 člen král. kapely, J. J. Quantz, Christ. Nichelmann a j. Prostřednictvím svého bratra Františka stál Jirí k této berlínské škole instrumentální ve velice blízkém osobním poměru.

Z forem, které pro jeho další skladatelskou činnost měly určitý význam, byla především sinfonie a instrumentální koncert. Právě tehdy vyrůstá typ berlínské sinfonie, tvořený oběma Grauny a K. Fil. Em. Bachem³³. Instrumentální koncert berlínský je přede-

³² M. Flueler, Die Norddeutsche Sinfonie zur Zeit Friedrichs d. Gr., Diss. Berlín 1908, 10 a 14.

³³ C. Menniche, Hasse und die Brüder Graun als Symphoniker 1906, 142 a násl., Flueler, l. c.

vším representován houslovým koncertem Frant. Bendy. Vedle něho si vytváří berlínská škola cembalový koncert s orchestrem, který tehdy byl na samém začátku svého formového a stylového vývoje, kdy klavír, dotud doprovázející nástroj v orchestru, se odlišuje od tutti orchestrového a staví se proti němu v koncertantní poměr. Tento berlínský klavírní koncert je typicky pěstován především K. Fil. Em. Bachem³⁴. Jiří Benda měl tedy hojnou příležitost poznati zde tyto nové proudy instrumentální hudby berlínské. Potomní jeho skladatelská činnost pak ukazuje, že této příležitosti také vydatně využil. Přiklonil se hlavně k těm formám, které jeho výkonným zálibám nejvíce hověly: ke klavírnímu koncertu a k sinfonii, kdežto houslového koncertu se účastnil jen výjimečně, ponechávaje toto pole svému slavnému bratru Františkovi. Do jaké míry si Jiří Benda osvojil styl této berlínské školy a pokud se v jeho instrumentální hudbě projevují jiné stylové složky nežli berlínské, bude věcí hudebně-historické analýsy jeho skladeb, jež však jsou zachovány až z doby pozdější.

Vedle berlínské školy instrumentální měl Benda v Berlíně příležitost poznati také umění J. S. Bacha. V květnu 1747 hrál lipský mistr před Fridrichem II., improvizuje na klavíru fugu³⁵. Ale to byla epizoda příliš prchavá a budiž již předem řečeno, že v díle Bendově nelze nikde najíti stopy vlivu polyfonního myšlení Bachova.

Z ovzduší chrámové hudby, v němž se převážně pohyboval doma a hlavně v Jičíně, dostal se tak Jiří Benda do naprosté nadvlády hudby světské, neboť světská hudba, ať operní nebo instrumentální, zatlačila na dvoře Fridrichově dokonale hudbu chrámovou. Král sám neměl hudbu chrámovou rád a netajil se tím, že se jí vyhýbá³⁶. Byl v tom nutný důsledek jeho voltairovství a jeho deismu. V této věci byl Fridrichův dvůr výjimkou a lišil se ode všech ostatních residencí, kde dvorská kapela byla vždy připoutána také ke chrámové hudbě. Tak Jiří Benda za svého působení ve Fridrichově kapele byl takřka násilně vytržen ze stylu chrámové hudby. Za svého berlínského pobytu neměl soustavné příležitosti, aby si uvědomoval otázky

³⁴ Srovn. H. Uida II, *Das Klavierkonzert der Berliner Schule*, 1928, 12 a násl.

³⁵ Ph. Spitta, *J. S. Bach, II*, 710 a násl. Thema, jež tehdy nadiktova Bachovi král, zpracoval Bach ve známé dílo „*Das musikalische Opfer*“.

³⁶ Thouret, 28—31.

chrámového stylu. Chránová hudba byla tehdy v Berlíně pěstována mimo královský dvůr, zvláště v patronátních kostelích sv. Petra, sv. Marie a v Jerusalemském kostele. Ze skladatelů, kteří zde byli hráni, zasluhují zmínky K. H. Graun, K. Fil. Em. Bach, Händel, Telemann, Homilius, Bertoni, Fasch a j.³⁷ Ale zájem Bendův byl příliš obrácen směrem k opeře a instrumentální hudbě, takže si nemohl soustavně všimati této chrámové hudby³⁸. I tato okolnost má pro potomní styl jeho chrámové hudby v Gotě svůj význam, neboť tehdy si mohl Benda vytvořiti styl chrámové kantáty samostatněji, bez těsnější závislosti na nějakém určitém vzoru, a to ze synthesy složek světské a chrámové hudby.

Vedle operní a instrumentální hudby přinesl divadelní život berlínský Bendovi ještě jiné podněty, které se uplatnily v jeho dalším vývoji. Byla to francouzská a německá činohra, tato ve spojení s počátky severoněmeckého singspielu. Ve francouzské komedii, která v Berlíně hrála od podzimku 1742 nepřetržitě až do r. 1756³⁹, otevřel se Bendovi svět jednak francouzského tragismu (Crebillon), jednak satirického vtipu (Molière), něco, co mohl později zužitkovati ve svém melodramu a v singspielu. Do té doby ovšem se sešel s francouzskou komedií ještě jednou a intimněji, a to v Gotě. Podobně to bylo s německou činohrou. Pro Bendovu skladatelskou činnost přinesla německá činohra jeden z nejsilnějších podnětů, z nichž vyrostl jeho melodram. To se stalo až r. 1774 v Gotě. Ale pro berlínský pobyt Bendův je významný fakt, že již tehdy, před třiceti lety, se po prvé v životě setkal s německou činohrou, a to s nejlepším jejím tehdejším representantem J. Fr. Schönemannem. Nedlouho po příchodu Bendové do Berlína objevil se tam včervenci 1742 Schönemann se svou společností a usadil se tam až do r. 1749⁴⁰. Objevuje se zde jako reformátor německé činohry; odstraňuje hansvurstiády a „státní akce“ a zavádí pravidelnou činohru, zatím převážně francouzskou (Corneille, Molière)

³⁷ Curt Sachs, Musikgesch. der Stadt Berlin bis zum J. 1800, 1908, 113.

³⁸ Že se Benda chrámové hudbě v Berlíně odcizil, svědčí to, že po příchodu do Goty musil zde být vévodou Fridrichem III. nucen ke komponování chrámové hudby.

³⁹ Brachvogel I, 98.

⁴⁰ Tamtéž, 99 a 139.

v německém překladě a vedle toho i původní německou (Gottscheda a Lessingovu dramatickou prvotinu *Der junge Gelehrte*). Co však je zvláště pro Bendu významné, je fakt, že tehdy po prvé poznal singspiel, a to známý anglický „*der Teufel ist los*“, jenž vyvolal pak hnutí severoněmeckého singspielu. Byl proveden v Berlíně Schönemannem 1743⁴¹. Tehdy tato ještě nedokonalá forma nemohla se uchytit a sotva vyvolala hlubší dojem. Ale jako začátek směru singspielu v Německu není tato událost pro pozdějšího Bendu bez významu.

Není také bez zajímavosti, že v Schönemannově společnosti v Berlíně působil také mladý Eckhof, potomní slavný herec, s nímž se Benda sešel po třiceti letech v Gotě.

Berlín začíná být v době, kdy zde žije Jiří Benda, také novým střediskem kritického a theoretického ruchu hudebního. Dotavadní sídla hudební theorie, Hamburk (Mathesson, Scheibe) a Lipsko (Lor. Christ. Mizler), jsou znenáhla nahrazována Berlínem. Benda přišel tedy i po této stránce do města nového života.

Léta, kdy působí Benda v Berlíně, jsou zvláště důležitá pro estetický směr, jenž právě tehdy ovládl německé myšlení o hudbě a je v nejužším spojení s tehdejší i potomní skladatelskou praxí. R. 1743 vydává Batteux svou úvahu *Les beaux arts réduits à un même principe*, která na hudebně-estetické názory německé měla pronikavý vliv a dala afektovým teoriím Mathessonovým a Heinichenovým nový smysl⁴². Naturalistický princip napodobení přírody je aplikován Batteuxem na hudbu v ten smysl, že účelem hudby je napodobovati afekty. Tento názor na hudbu se stává do r. 1750 v Německu všeobecným a teprve po tomto roce je modifikován hlavně opětným vlivem francouzským. Ale to se již netýká naší doby. V Berlíně se tento názor na hudbu jakožto na věrný obraz afektů ujímá v nejbližším okolí Bendově. Byli to dva přední členové král. kapely, J. J. Quantz a K. Fil. Em. Bach, kteří tuto theorii přijali za svou. Quantzovo theoretické dílo vyšlo sice až 1752 a Bachovo 1753, ale

⁴¹ Tamtéž, 107. G. Calmus, *D. ersten deutschen Singspiele von Standfuss und Hiller*, 1908, str. 3 a násl.

⁴² Srovn. M. Schenker, *Batteux u. seine Nachahmungstheorie in Deutschland* (Walzelovy Untersuchungen zur neueren Sprach- u. Lit. Gesch. 1907.) Viz též T. M. Mustoxidi, *Histoire de l'esthétique française*, 1920, 40 a násl. a H. Goldschmidt, *D. Musikästhetik des 18. Jahrhunderts*, 1915, 69 a n.

právě tato díla jsou kodifikací jejich předchozí výkonné praxe, jíž stál Benda tak nablízku⁴³. Obě tato díla stojí na základním stanovisku, že hudba, tedy i výkonný hudebník, má s naturální věrností a názorností vyjadřovati afekty skryté v hudbě. Napodobení afektů je zde přeneseno na výkonné umění. Táž dobová tendence v hudební estetice se projevuje u berlínských theoretiků, kteří nestáli s král. dvorem v přímém spojení. Je to zvláště J. Chr. Krause a F. W. Marpurg. Oba patří již době po r. 1750, ale Krausův theoretický spis „Von der musikalischen Poesie“ z r. 1752 svými začátky spadá do doby před r. 1750. Tyto začátky jsou právě tím tak zajímavé, že ukazují, kterak před r. 1750 vliv Batteuxův v Berlíně byl již pevně uchycen. Krause patřil k literárnímu kruhu Gleimovu a Ramlerovu v Berlíně; usadil se tam 1745 jako advokát. Již 1747 začíná pracovat o uvedeném spise a jeho přátelé Gleim, Ramler a Uz spis již 1748 dobře znají⁴⁴. Tehdy již (18. ledna 1748) proslovuje Krause v dopise jako samozřejmý požadavek větu, že účelem arie je, aby představovala a líčila afekt⁴⁵. Jest to výmluvný dokument, kterak afektová theorie byla tehdy v Berlíně již běžná.

Pro pozdější skladatelskou činnost Bendovu je toto estetické ovzduší nadmíru důležité. Od Batteuxa je německá hudební estetika zcela ovládána tímto francouzským naturalismem. Požadavek napodobovati afekty a napodobovati přírodu vede prakticky k tónové malbě, ať již tónové malbě přírodních zjevů nebo tónové malbě afektů⁴⁶. Bendův melodram pak roste ve své výrazové stránce přímo z těchto teorií. Benda se sice setkával s afektovou teorií také v Gotě takřka za každým krokem, takže po r. 1750 měl hojně pří-

⁴³ J. J. Quantz: Versuch einer Anweisung die Flötre traversiere zu spielen, mit verschiedenen, zur Beförderung des guten Geschmacks in der praktischen Musik dienlichen Anmerkungen begleitet... Berlin 1752. Nové kritické vydání Scheringova z 1906. — C. Ph. Em. Bach: Versuch über die wahre Art das Clavier zu spielen, Berlin 1753. Nové vydání Niemannovo 1906.

⁴⁴ Srovn. Bern. Engelke, Neues zur Gesch. der Berliner Liederschule (Festschrift Riemann, 1909, str. 456 a násl.) — O estetických názorech Krausových viz Scheringovu studii v Zeitschrift für Aesthetik und allgem. Kunstwissenschaft, II. sv., 1908.

⁴⁵ Engelke, 460.

⁴⁶ O tom dobře pojednává A. Schering, D Musikästhetik der deutschen Aufklärung, I. Mg. VIII 1907, 320.

ležitosti se s ní seznámiti, ale první setkání se událo v Berlíně. Že pak si Benda tuto theorii tak hluboce osvojil, jak ukázal jeho melodram, mělo podstatnou příčinu v tom, že tyto theorie prožil, třebaž ještě nikoli v té uvědomělé formě, velmi intensivně již v je-suitské koleji jičínské. Tak v této věci se estetické ovzduší berlínské doplňovalo s poznatky z Jičina. Rozdíl byl v tom, že v Německu v této době byla afektivní napodobovací theorie interpretována ve smyslu tehdejšího osvícenského racionalismu. Toho zvláště výmluvným dokumentem jest Mizlerův list „Neu eröffnete musikalische Bibliothek“, jenž vycházel v Lipsku 1736—54. Jeho základní stanovisko je toto: hudba je napodobení přírody a afektů. Má-li však hudba toto vše pravdivě napodobovati, musí to skladatel dobře znát. Z toho Mizlerovi vyplývá konkluse: předpokladem skladatelské činnosti jsou vědomosti o přírodě a o afektech, tedy logika, metafysika, matematika a přírodní vědy⁴⁷. Proto také založil Mizler 1738 společnost „Societät der musikalischen Wissenschaften“⁴⁸, která pohlížela na hudbu s tohoto racionalistického stanoviska jakožto na vědu a chtěla cestou vědeckých, zvláště matematických úvah pracovati k prohloubení skladatelské praxe. Byl to jeden z omylů tehdejšího jednostranného racionalismu, ale právě proto je tento Mizlerův směr tak příznačný pro ovzduší, jaké tehdy vládlo v theoretickém světě německém. Benda pak nebyl těmto teoriím vzdálen,

⁴⁷ Musik. Bibl. III. sv., 2. seš. 1746, 266: „Zur Erkenntniß musikal. Wahrheiten gehören die Vernunftlehre, die Metaphysik, die Naturlehre und die Mathematik. Wer kann sie also erkennen, beurtheilen und anwenden, ohne sich überhaupt in der Weltweisheit umsehen zu haben?“ Tamtéž III. sv. 3. seš. 1747, prohlašuje hudbu za vědu a ve 4. sešitě 1752, 625 praví „Die Weisheit ist der Anfang und die Quelle einer wahren Setzart. Wer die Mathematik, Weltweisheit und sonderlich die Lehre von den Leidenschaften wohl gelernet, der wird jede Person nach ihrem Charakter singen lassen. Wer in der Nachahmung glücklich seyn will, der sehe auf die Sitten und das Leben selber, als auf das Original, und schildere nach diesem mit lebendigen Stimmen ab.“ Sotva kdy došel jednostranný racionalistický výklad umělecké tvorby k tak nemožným důsledkům jako zde, kdy tvorba se chce nahrazovati rozumovým poznáním. — Exemplář Mizlerova časopisu z berlínské pruské stát. knihovny.

⁴⁸ Stanovy Mizlerovy společnosti otiskuje jeho Musikal. Bibl. III. 1. seš. 1746, 346 a násl. Ve 4. paragrafu se ustanovuje: členové musí býti studovaní, zvláště musí znáti filosofii a matematiku. Musikal. Bibliothek byl orgán této společnosti a otiskoval práce členů.

neboť mezi členy Mizlerovy společnosti byl také K. H. Graun, takže tento směr racionalismu našel si cestu také v blízké okolí Bendovo. Theoretické ovzduší hudební, v němž se Benda v Berlíně pohybuje, jeví tak všechny typické znaky tehdejšího osvícenského racionalismu a po té stránce bylo toto ovzduší pro Bendu něco poměrně nového, co v barokním prostředí domácím nepoznal.

Z Marpurgových snah theoretických zažil Benda v Berlíně jeho časopis *Der Critische Musicus an der Spree*⁴⁹. Začal vycházeti 4. března 1749, vycházel týdně každé úterý až do 17. února 1750, kdy zanikl. Tento časopis zajímavě ilustruje hudební poměry berlínské mimo král. dvůr a tvoří tím cenný doplněk k obrazu berlínského hudebního života těchto let. Měl dvojí účel. Chce jednak cestou popularisační rozšiřovati znalost důležitých theoretických otázek hudebních a tím pracovati ke zvýšení úrovně hudebního života v kruzích měšťanských. Proto otiskuje dlouhé články o harmonii, generálbasu, přednesových manýrách, tóninách, o varhanách, o úpadku vkusu a pod. Tomuto účelu je věnována největší část časopisu. Vedle toho však má zde Marpurg na mysli určitý program, který je tím zajímavější, že je šířen v sousedství italské dvorské opery. Časopis totiž ostře a uvědoměle bojuje proti nadvládě italské opery a šíří porozumění pro možnost opery německé. Tato tendence proti italské opeře se projevuje při každé vhodné příležitosti a každou formou, takže je jasné, že je v tom určitý program časopisu. S tím pak se doplňuje onen první účel, pracovati pro zvýšení úrovně německého hudebního života. Zde se tedy Benda po prvé setkal s hnutím, které vedlo později k singspielu a k obnovené německé opeře. Benda sám se tohoto hnutí po 25 letech platně účastnil⁵⁰.

V dosavadních biografích byl pokládán Jiří Benda za auto-didakta. Původcem tohoto mínění je Schlichtegroll, jenž v Nekrologu

⁴⁹ Vycházel v Berlíně u Hande a Spenera. Použil jsem exempláře z pruské stát. knihovny v Berlíně.

⁵⁰ Onomu dvojímu účelu listu ustoupilo úplně posláním informativní. *Critischer Musicus* se stává takto listem převážně theoretickým a programovým; o tehdejší životě nepodává takřka žádných zpráv. Literární forma prozrazuje ještě začáteční stadium berlínské hudební kritiky. Rozvláčné a často nejapně traktovaná ironie a obhroublý verbalismus a neurčitost výrazu snižují literární úroveň časopisu.

praví o Bendovi, že vlastního vyučování komposic nepoznal⁵¹. Toto tvrzení nelze držet. Se strany německé hudební historiografie je toto samouctví Bendovo zdůrazňováno proto, aby z toho vyplynul závěr, že Benda vyrůstá jediné z berlínské školy. Proto také Schlichtegroll jistě ještě bona fide, praví, že teprve v Berlíně přišel do „vysoké školy“ skladatelské.

Takto úzce však problém hudební emigrace u Bendy nelze řešiti. Ukázal jsem v předešlých kapitolách, že se neoctl v Berlíně Benda jako nějaký „homo novus in musica“. Muzikantská tradice rodová, cenné a trvalé zisky z hudební praxe doma a nové poznatky hudební i dramatické z Jičína byly velmi významný přínos, s nímž přišel do Berlína. Vždyť tento emigrant nebyl již tehdy dítětem; dvacetiletý jinoch měl již možnost pohlížeti vlastníma očima na nový svět berlínský, který jej zaujal svou svěží novotou a životností.

Z domova a hlavně z jičínské koleje přinesl si nutně takovou míru hudebních technických znalostí, že se v novém hudebním prostředí berlínském dovedl sám dobře orientovati; dovedl na základě svých vědomostí samostatně studovati nové směry, jimiž byl obklopen, podobně jako každý mladý skladatel, jenž se vyučí skladatelskému řemeslu, hledá si další cestu samostatným studiem význačných děl. Schlichtegrollovi a všem biografům Bendovým, kteří z něho vycházeli, nebyl arciž znám stav hudební kultury v Čechách, z níž Benda vyšel, onen základ, jež si odtud odnesl. Proto vývoj Bendovy skladatelské osobnosti pojímají zkrlesně v tom smyslu, jako by se Benda teprve v Berlíně začal učit skládat, a to dokonce bez pomoci některého učitele⁵². Známe-li však domácí

⁵¹ Nekrolog auf d. J. 1795, str. 293.

⁵² Schlichtegroll píše, že vyučování komposici nepoznal. „Durch natürliches Talent u. Gefühl hatte er sich die Setzkunst vollkommen eigen gemacht, und er befolgte sie, ohne es zu wissen. Beym Durchlesen einiger gründlichen Recensionen seiner späteren Werke sagte er einst einem Freunde: Der Recensent bemerke und lobe da die von ihm geleistete Beobachtung sehr sublimer Regeln in der Setzkunst, von denen ihm, dem Künstler, nicht einmal die Kunstbenennung bekannt wären“ (293). Tento výrok Bendův, i jestliže byl autentický, nic ještě neznamena. Je přece dobře možno, že Benda neznal termínu, jehož užil onen recensent, ale je jisto, že znal onu techniku. A na tom záležel.

základy, z nichž Benda vyšel, vypadne obraz jeho vývoje podstatně jinak. V Berlíně byl sice „samoukem“, ale byl jím proto, že si tehdy již sám stačil. V tom však nezáleží „samouctví“; to by pak většina skladatelů byla v tomto smyslu „samouky“.

Ostatně ani to „samouctví“ Jiřího není tak bezpečné. Je jisté, že v první době, kdy přišel do Berlína, měl spolehlivého a věrného průvodce po hudebním světě berlínském ve svém bratru Františkovi. Ten píše ve své autobiografii výslovně, že po příjezdu své rodiny do Berlína vzal k sobě své bratry Jiřího a Josefa, a by je učil hudbě. Že je zdokonaloval především ve hře na houslích, bylo již řečeno. Že však při tom byl Jiřímu i rádcem v jeho hudebních studiích, je při učenlivosti Jiřího a při bratrské péči Františkově o sourozence přirozeným důsledkem. Emigrant uvádí bratra emigranta v umělecké prostředí nové vlasti.

V Berlíně se otevřel jičínskému emigrantovi docela nový svět. V tomto městě Fridrichově, které právě tehdy - - před válkou sedmiletou — prožívalo leta nejintenzivnějšího kulturního rozvoje, vržen byl dvacetiletý Jiří do prostředí, které bylo nabito mladistvou výbojností nového života, jenž se rozvířil po amusické, střízlivé vládě Fridrichova předchůdce. Veškeré jeho vnímavé a inteligentní osobnosti se zmocnil duch voltairovského osvícenství, který ovládal tehdy Fridrichův dvůr. Ale zvláště cenné podněty zde nachází mladý umělec v hudebním a divadelním ruchu, jenž má zde stejně nový ráz mladistvé životnosti a jenž se začíná rozkvétat na půdě, na níž se mu dotud nedařilo.

Jiří Benda přichází do berlínské školy operní a instrumentální. Vchází s ní v nejužší styk právě v době, kdy se z něho, dotavadního studenta, stává hudebník a kdy se obrací výhradně k hudbě a jí se soustavně věnuje. Je proto přirozené, že jeho další umělecký růst se dál na základě této berlínské školy a popudů, které si odtud jeho tvůrčí duch pro sebe vybíral. Tak se stává tento mladý emigrant členem berlínské školy skladatelské.

Ale tím otázka jeho hudebního emigrantství není ještě zdaleka řešena. Nezapomínejme, že si přinesl z domova pevné základy, a to jednak z rodové tradice, jednak z hudebního života domácího okolí a z popudů jičínských. Z domova získal nejcennější odkaz:

bohatou hudebnost, zmnoženou dvojitým dědictvím, po otci i po matce. Ale odtud si také odnáší onen rys přemítavosti a reflexe, který mu dal písmák-otec a matka, kantorova dcera. Tento rys se dalším vývojem vytříbuje a zesiluje, a spojen jsa s rodovou hudebností, usměrňuje jeho skladatelský typ jakožto typ hudebně-dramatický a typ, jenž tvůrčí reflexí dovede pevně řídit tvůrčí vášnivost a bezprostřednost. Základ k takovému usměrnění a vytříbení této tvůrčí povahy přináší Jiřímu Jičín, hlavně divadelní život a theorie, jež poznává v jesuitské koleji. Ale domovina přináší mu zároveň i první mohutné dojmy hudební, jež k němu zaznívají z chrámové hudby. Barokní kultura a s ní hudba tehdejších Čech a hudební dresura v jičínské koleji kladou první, čistě hudební základy potomnímu hudebníku a skladateli. Přichází tedy Jiří do Berlína z ovzduší typicky barokní kultury hudební a divadelní a tak se mísí v jeho dalším vývoji tyto domácí složky s vlivy nového domova. Proto také Jiří Benda nikdy zcela nesplynul s berlínskou školou skladatelskou, vždy si dovedl uprostřed tohoto cizího prostředí zachovati něco z toho, co si přinesl z vlasti; dovedl syntesou přinesených rodových a tradičních složek s novými vlivy berlínskými vytvořiti si vlastní, individuální projev skladatelský.

Jak se to jevílo v jeho díle, na to odpovědětí není již úkolem této části, která dává k této otázce jenom základy; to ukáže rozbor díla Bendova v dalších částech této práce. Tím pak bude také dána konečná odpověď na otázku Bendova emigračního typu.
